

VANGLATE AJALOO JA ARHITEKTUURI KUJUNEMISEST

Ulvi Uulimaa-Margus

© Sisekaitseakadeemia 2008

Sisekaitseakadeemia
Kase 61, 12012, Tallinn
detsember 2008

SISUKORD

1.	Vangistus antiikajal _____	lk 2
2.	Keskaeg _____	lk 4
2.1.	Vangistus lossides, linnavärvates ja kindlustes _____	lk 4
2.2.	Kloostrivangistus _____	lk 6
3.	Vanglate kujunemine uusajal _____	lk 7
3.1.	Parandusmajade tekkimine _____	lk 8
4.	Vanglareformide algus _____	lk 11
4.1.	Ameerika vanglareformid: pennsylvania ja auburni süsteem _____	lk 13
5.	Vangistuse areng 1835 –Teine maailmasõda _____	lk 17
5.1.	Inglismaa: progressiivsüsteem, Pentonville vangla, telephone-pole plan _____	lk 18
5.2.	Venemaa _____	lk 21
6.	Kokkuvõtteks _____	lk 23
Kasutatud kirjandus _____		lk 25

1. VANGISTUS ANTIIKAJAL

Vangistuse juured ulatuvad kaugemale aegade taha ning tema ürgvormina võib vaadelda kommet vangistatud vaenlast või kinnipüütud kurjategijat kusagil kinni hoida – kas maasse kaevatud augus või kivanud kaevus¹.

Vanglate olemasolu mainitakse nii ilmalikes kui religioossetes kirjutistes juba väga varajastes tsivilisatsiooniperioodides. Sajandite jooksul on karistusasutused muutunud vastavalt filosoofilistele vaadetele ja karistusteoriatele, millest olenevalt on ajaloo vältel vanglal olnud erinevaid funktsioone ja eesmärgi, mis on arenenud alljärgnevalt:

- ▶ kurjategijate kinnihoidmine ühiskonna kaitseks;
- ▶ kurjategijate karistamine;
- ▶ süstemaatiline järelevalve kurjategijate üle;
- ▶ kurjategijate allakäigu (vangistumise) preventatsioon;
- ▶ vangide tervise tagamine;
- ▶ vangide rehabilitatsioon erinevates aspektides nagu religioossed vajadused, üksinduse võimaldamine, töötamine, kutse- ja üldhariduse andmine ning sotsiaal- ja psühholoogiline nõustamine².

Enne XVI sajandi lõppu rahuldasi enamus vanglad vaid väikese hulga eelmainitud funktsioonidest: eelkõige tagas vangla valve võimaliku kurjategija üle kuni tema süüdi mõistmiseni. Karistuseks võis olla hukkamine, kehaline karistus või väljasaatmine ehk pagendus. Harvadel juhtudel võis karistuseks olla ka vangistus. Näiteks Vana-Kreekas kasutati vangistust vabade Ateena kodanike suhtes reetmiskuritegude eest võimuloleva valitsuse suhtes³. Samuti Vana-Rooma kriminaalõigus tundis vabadusekaotust, kus olid olemas ka selle karistuse kaks põhiliiki – vanglakaristus ja sunnitöö. Esimene neist oli algselt küll kasutuses ainult tõkendina, nimelt tabatud kurjategija kinnihoidmiseks enne kohtupidamist ja pärast otsuse välja kuulutamist. Hiljem kasutati vabadusekaotust ka kriminaalkaristusena, näiteks orjade või sõdurite suhtes, ehkki seda kohaldati harva⁴.

Paraku on antiikaegset vanglat (andmete vähesuse tõttu) raske kirjeldada, kuid üldjuhul ehitati vangla maa alla - see pidi olema kindel ja ligipääsmatu paik.

Näiteks Vana-Roomas, umbes III- I sajandil eKr ehitatud Tullianum ehk Mamertoni vangla, moodustus mitmel tasapinnal paiknevatest kambritest (vt joonis 1).

. Kõige alumine kamber, mis oli osaliselt kaevatud kuni aluskivimini, oli koonuse kujuline ja täiesti pime, selle diameeter oli ca 6 – 7 meetrit ning kõrgus ligikaudu 2 meetrit. Juurdepääs kambri oleks olnud läbi selle kohal paikneva trapetsikujulise ruumi põranda, mille laius võis olla umbkaudu 7 – 10 m ning kõrgus 5,6 meetrit. Valgus pääses alumisse kambri läbi ülemise kambri (mis võis samuti olla osaliselt maa-alune) katuse sees oleva augu. Arvatakse, et madalamas kambri vangistati kurjategijaid, kellele oli määratud surmanuhtlus ning ruumi, mis oli ehitatud maapinnale, kasutati kohtu mõistmiseks raudades süüaluste üle⁵.

Ka teistes antiikaja ühiskondades on kirjeldatud vanglaid:

Jeruusalemmas, VI sajandil eKr oli kolm taolist institutsiooni mida nimetati:

- ▶ arestimaja;
- ▶ maja ahelates vahistamiseks (*a house of those in chain*) ning
- ▶ maja vahistamiseks koos jala- ja käeraudadega (*a house of those with chained hands and feet*).

Vana-Kreeka kirjutistes on Platon (427-348 eKr) öelnud, et linnas peab olema kolm vanglat:

- ▶ üks, kus peetakse kinni vange, kes ootavad oma kohut või selle täideviimist;
- ▶ teine, parandamiseks korrariikujaid ja kerjuseid, kes olid süüdi mõistetud ning
- ▶ kolmas vangla neile, keda on karistuseks otsustatud maalt välja saata.

¹Sootak, J. & Pikamäe, P. 2001. Kriminaaltäitevõigus. ILo. 23.

²Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 1.

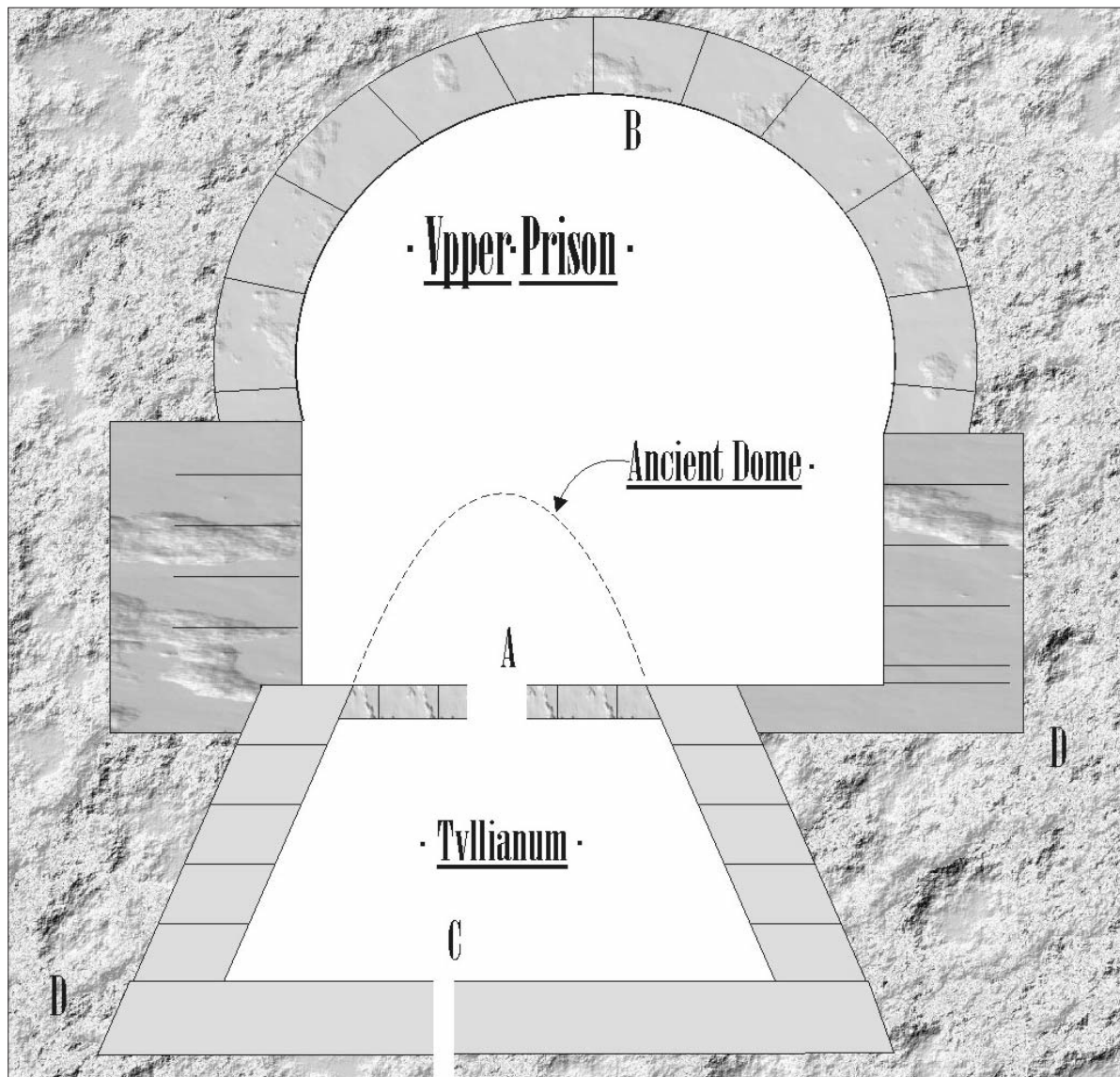
³Johnston, N. 2000. op.cit, 5 -6..

⁴Sootak, J. & Pikamäe, P. 2001. Kriminaaltäitevõigus. ILo. 22.

⁵Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 6 -7

Vana- Kreeka vanglaks oli suur ruum või samuti maa-alune kamber, kus vangid ootasid süüdimõistmist või oma karistust.

Seega juba väga varajastel tsivilisatsiooniperioodidel eksisteerisid vanglad ning võiks öelda, et inimväärikust põlgav kurjategijate kohtlemine, kuid sellest hoolimata püüti liikuda ka kurjategijate muutmise poole⁶.

Joonis 1. Tullianum ehk Mamertoni vangla, Roomas. A- sissepääs vanglasse; B- muistne kaev; C- avatud võlvkamber; D- looduslik kalju (Johnston 2000: 7)

⁶ Lendvay, I.1977. The Correctional Institution. 12 – 13.

2. KESKAEG

2.1. Vangistus lossides, linnavärvates ja kindlustes

Keskaja karistusi iseloomustab julmus ja kättemaksuhimu kurjategija suhtes, kus peamisteks karistusmeetoditeks olid kehalised karistused, kuid harva kohaldati ka vangistust. Viimast kasutati IV sajandil tekkinud kloostri vangistuses⁷ ning ilmalikus kohtumõistmises peamiselt kõrgemast soost süüdimõistetute suhtes.

Keskaegsed ilmalikud vanglad paiknesid omaaegsetes suurehitistes: lossides, linnavärvates ja kindlustes, mis täitsid mitmeid eesmärgi, eriti sõjalist kaitsefunktsiooni.

Näiteks elasid lossides lisaks aadliperekonnale ka teenijad, administratiivtöötajad ning aadlile ustavad sõdurid. Põhimõtteliselt olid lossid valitsemiskeskused, mis täitsid nii militaarfunktsiooni, pakkusid majutust külalistele ning nendes hoiti kinni ka vange: kriminaal- või poliitilisi kurjategijaid, keda aadlik või tema saadikud olid vahi alla võtnud, et nende üle kohut mõista. Karistuseks võidi määrata hukamine või siis vangistus kõrgemast soost süüalustele.

Vangistuse korraldus oli siinkohal väga varieeruv. Mõnedel vangidel oli nn „vabaduse kokkulepe“ koos piirangutega kuni lossi müürini, kõrged kirikuametnikud ja aadlid olid sageli lubatud teenijateks.

Samas teisi vange koheldi karmilt, neid aheldati raudadega pikaks perioodiks viletsasse maa-alusesse kambris puust või rauast puuri.

Vangla ruumide planeerimisele hakati tähelepanu pöörama peale XII sajandit, neid planeeriti kas vähestele ohtlikele või kõrgemast soost vangide jaoks. Uuemat tüüpi vangla ruumid, mis olid spetsiaalselt vangistamiseks ehitatud või kohandatud laoruumidest, olid tavaliselt paigutatud lossi või lossitornide madalaimale tasemele. Kuid ka siin järgiti vangi sotsiaalset staatust: alumisele vangla tasemele olid paigutatud madalama sotsiaalse staatusega vangid või need, kes olid sooritanud mitmeid erinevaid kuritegusid. Ehitise paks müür oli ehitatud nii, et vangil ei õnnestuks murda teda piiravaid ahelaid⁸.

XIII sajandi alguses tekkis vajadus koondada sõjaväeline kaitse lossist väljapoole, mis tingis losside piirmüüride tugevdamist ning tornide ja värvate ehitust. Piirmüüri värvast kontrolliti aga kogu liikumist lossi ning sealt välja, millest olenevalt oli värvates ööpäevaringne valve. Taolisi lossi- ja linnavärvaid kasutati ka vanglana ning värvavalvur täitis siin kaht kohustust - oli nii värvahoidja kui vangivalvur. Sellise lahenduse puhul oli väike vangla kamber ehitatud valvuri ruumi lähedale, samale korrusele teisele poole vahekäiku või valvuriruumi kohale⁹.

Selleaegsed vanglaid illustreerivad näiteks Trinity (Troitskaia) torn Moskvas ja Bastille kindlus Pariisis. Moskva Kreml, Trinity (Troitskaia) torni juurest leiti müüride parandamise käigus umbes 1895 – 1896 aastal maa-aluseid vangikonge, mis ehitati sinna XV sajandi lõpus Ivan Suure (Julma) ajal. Parandustööde käigus leiti sealt maa-alune infrastruktuur, mis sisaldas vangikongi ja „musta kaevu“, millesse pääses läbi ülemise kambri põranda sees oleva luugi. Kogu vangikoobastik oli suhteliselt eraldatud selle kohal asuvast tornist¹⁰ (vt joonis 2).

Maalimas üks kuulsaimaid kindlusvanglaid oli Pariisis Bastille (vt joonis 3), mille ehitamist alustati 1370 Prantsusmaa ja Inglismaa vahelise Saja-aastase sõja tarbeks, alates XVI sajandist kasutati hoonet vanglana ning Bastille hävitati Suure Prantsuse revolutsiooni käigus 1789. aastal¹¹.

Bastille vangla moodustus kaheksast tornist (33 m kõrge), mis olid omavahel ühendatud müüriga (3 m paks) ning igal tornil oli maalune kelder koos vangikongidega. Kindluse perimeetrit tähistas veega täidetud kanal.

⁷Sootak, J. & Pikamäe, P. 2001. Kriminaaltäitevõigus. ILo. 23.

⁸Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 7 -9.

⁹Johnston, N. 2000. op.cit, 12.

¹⁰Johnston, N. 2000. op.cit, 15.

¹¹<http://et.wikipedia.org/wiki/Bastille> (11.11.2008)

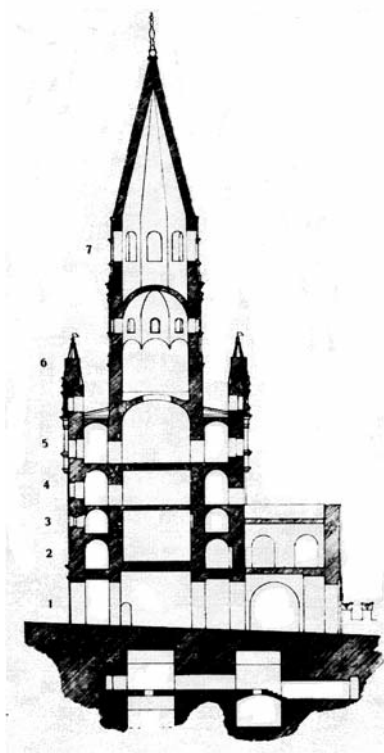

Vangid olid Bastilles paigutatud nii tornidesse kui kindluse madalaimale tasemele. Mõnes torni ülemises ruumis oli ahi ning minimaalne valgus, mis pääses vangikambrisse läbi paksu müüri sisse ehitatud kahekordselt trellitatud akna. Torni maa-alune vangikong oli ilma aknata ning ventilatsioon toimis seal vaid läbi kahekordse kambriukse.

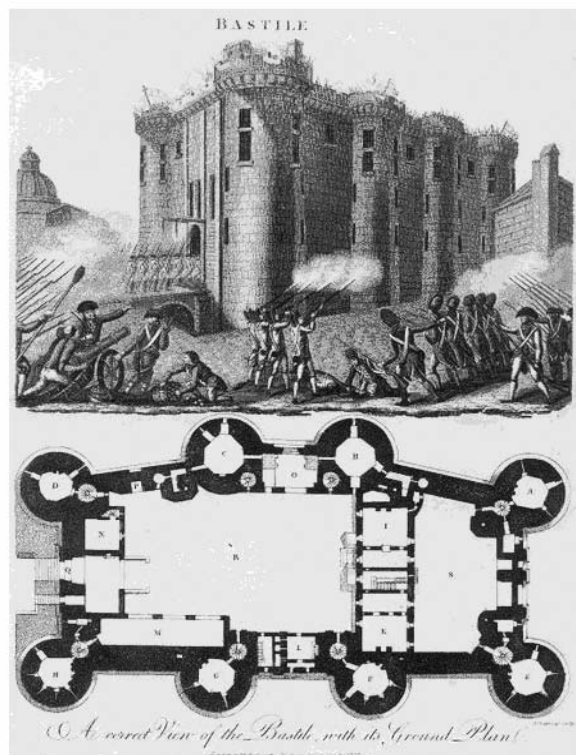
Vangla sanitaartingimused oli korraldatud väikese augu abil müüri alkoovis (seinaorv), mida tühjendati ümbritseva kanali abiga.

Bastille'sse paigutati erineva sotsiaalse staatusega vange, millest tulenevalt erines ka vangide kohtlemine - mõnedele olid lubatud jalutada vangla katusel või müüridel, samaaegselt teised olid paigutatud puust või rauast puuridesse, mis asusid vangla madalaimal tasapinnal.

Seega vanglatena kasutati keskaegsed militaarehitisi, kuid sõltumata sellest, kas vang oli paigutatud oma karistust ootama lossi, linnavärava või kindluse vangikongi, oli vangistus väga harva tema seaduslikuks karistuseks. Kurjategija kinnipidamine vangikongis, koos selle juurde kuuluva vaimsete ja füüsiliste piinadega, kuulus selle ajastu karistusfilosoofiasse, et hirmutada nii kurjategijaid endid ning eriti teisi inimesi võimalikest toimepandavatest kuritegudest eemale¹². Keskaja tsiviilühiskonna peamisteks karistamismeetoditeks olid surmanuhtlus ja kehalised karistused. Näiteks tüüpilisemad kuriteod, mis tingisid surmanuhtluse, olid isikuvastased kuriteod, röövimine, kolme- ja neljakordne vargus, usust taganemine, nõidumine ja paljud seksuaalkuriteod. Pealegi kasutati hirmutamiseks eriti julmi surmanuhtluse vorme: hukkamisega kaasnevat ihuliikmete maharaiumist ja erilisi piinamisvõtteid. Väiksemate kuritegude eest kasutati mitmesuguseid kehalisi karistusi, näiteks: liikmete otsastrebimist, peksukeppe- ja pinki. Karistuste määramisel suhtuti ühtmoodi nii lastesse, noortesse kui täiskasvanutesse¹³. Vangistus esines pigem eelvangistusena enne kohut ja kohtuotsuse täideviimist¹⁴.

Joonis 2. Trinity (Troitskaia) torn. Kreml, Moskva (Johnston 2000: 15).

Joonis 3. Bastille plaan. http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Bastille_-_Project_Gutenberg_eText_16962.jpg (01.12.2008)

¹² Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 14-16.

¹³ Laine, M. 1997. Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse. Eesti Riigikaitse Akadeemia. 107 – 108.

¹⁴ Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 17.

2.2. Kloostrivangistus

IV sajandil tekkinud kloostrivangistus tekkis katoliku kiriku mõjul ning seda rakendati üksikvangistuseks. Kinnipidamisega karistati esialgu patustanud munki, kes olid toime pannud mõne distsipliinirikumise ning siin ei olnud karistuse ideeks süüalusele kannatusi põhjustada, vaid loodeti, et üksindusse isoleerimine, koos talutavate kannatustega (minimaalne materiaalne hooldus ja toitumine), korrastab patustanu kurje mõtteid, käitumist ning juhib inimese lunastuseni ehk siis kutsuvad esile kahetsuse ja meeleparanduse¹⁵. Antud idee osutus vabadusekatuse ajaloo seisukohalt oluliseks, kuigi veel ei mõeldud inimese tagasitoomisele ühiskonda, oli vangistuse eesmärgiks seatud süüdlase paranemine – tema meeleparandamine ehk hinge päästmine¹⁶.

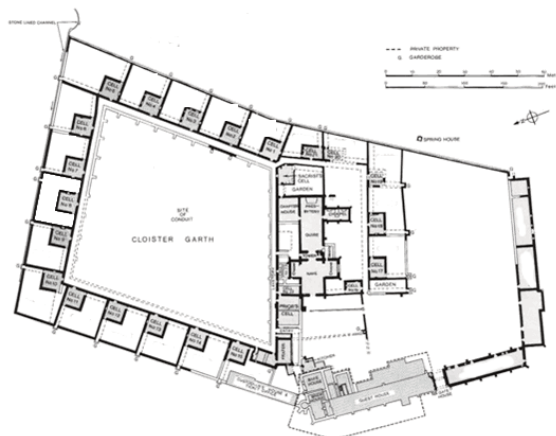
Patustanud munkade kohtlemine ning vangistustingimused olid erinevates kloostrites erinevad ning muutusid ka aja jooksul.

Näiteks VI sajandist pärinevatest allikates on kirjeldatud munga mõistmist „meeleparandusmaja“ lubamatu keele kasutamise eest. „Meeleparandusmaja“ vangikongis, ei olnud tuld, veini ega õli. Vangid elatusid ainult leivast, ravimtaimedest ja juurviljadest. Iga vang oli eraldi kambris, magas puulehtedega täidetud matil ning teda ei vabastatud enne, kui leiti mõni tõend jumalikust andestusest. Kuni IX sajandini kirjeldati taolist vangistust tavapärasena.

XII sajandi esimeses pooles on kirjeldatud tsistertslaste (*cisterciens*) vangikongi, mis sarnanes hauaga – oli maa-alune ja pime. Taolised tingimused pidid meenutama seal asuvale vangile tema kuritegu ja viletsust. Näiteks, kui munk oli süüdi mõistetud mõrva eest, pidi ta olema vangistuses kuni oma elu lõpuni, toitudes vaid veest ja leivast.

XIII sajandil dominikaanid ja kartusiaanid (*carthusians*) rakendasid oma vangid tööle. Kartusiaanide reeglite kohaselt pidi igal ordul olema piisavalt vangikonge nii juba kurja teinule, kui neile, kellest võisid saada kurjategijad.

Näiteks kartusiaanide mungaklooster Mount Grace Inglismaal (vt joonis 4), mis leiti 1398. aastal, oli rajatud ümber suure sisemise hoovi, mis koosnes üksteisest müüriaga eraldatud väikestest kahekordsetest majakestest. Majad olid varustatud veega ning nende juurde kuulus ka väike aed. Iga maja alumisel korrusel oli väike esik, elu- ja magamistuba ning kamber õppimiseks. Ülemine korrus oli munga töötoaks. Maja vastasmüüris oli ava, läbi mille oli võimalik anda toitu või töömaterjale ning suhelda majas elava mungaga. Vigu tegev munk pidi vangistama end oma majja või lukustati abti poolt tähtajatuks perioodiks¹⁷.

Joonis 4. Mount Grace mungaklooster Inglismaal. http://www.english-heritage.org.uk/upload/pdf/mount_grace_priory.pdf (02.12.2008)

¹⁵Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 17.

¹⁶Sootak, J. & Pikamäe, P. 2001. Kriminaaltäitevõigus. ILo. 23.

¹⁷Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 19 -21.

Taoline humaanne kohtlemine, mis leidis aset kartusjaanide (*carthusian*) Mount Grace mungakloostri, ei olnud kasutusel kõikjal. Näiteks XVII sajandil Prantsusmaal benediktiini ordu liige Jean Mabillon protesteeris maa-aluste, ilma valguseta vangikongide vastu, kus munki allutati patukahetsusele. Lisaks ebatervislikele tingimustele, hoiti neid ka ilma töö, meditsiinilise abi ja minimaalse moraalse toega. Jean Mabillon tõstis esile, et lahkumine pikaks ajaks täielikku üksindusse, on vangile väga raske, eriti tema südametunnistuspiinadele. Ta soovitas, et vangil peaks olema lubatud üks jalutuskäik õues, kuulata eraldatud paigas missat ning ta võiks teha tööd¹⁸.

Keskaegsete kiriku- ja kloostrivanglate arhitektuur erines omaaegsetest tsiviilvanglatest vaid selle poolest, et religioossetes ringkondades kasutati karistusena üksikvangistust ning sellest tulenevalt ühekojalisi kambreid kurjategija vangistamiseks. Kloostri- ja kirikuvanglates levinud karistamistavade mõju on olnud märgatav hilisemas karistusfilosoofias ning sellest tulenevalt ka vanglate arhitektuuris. Kloostrivanglate eeskujul ning katoliku kiriku eestvedamisel arenesid XV – XVII sajandil välja töömajad (workhouses) ning hiljem, XVIII sajandil välja kujunenud ja vanglates laialdast rakendust leidnud, kambersüsteem¹⁹.

3. VANGLATE KUJUNEMINE UUSAJAL

Keskajal seisnes vangistuse idee kurjategija karistamises ja teiste hirmutamises, et hoida neid eemal kuritegude toime panemisest. Vangla tingimusi iseloomustas ülerahvastatus, kus koos ohtlike kurjategijatega hoiti ka võlgnikke, lapsi ja naisi.

Vangikongid olid külmad, niisked, mõnedes puudus kanalisatsioon, vangidele ei jagunud magamiskambrisi ning ei olnud piisavalt vett, kõigele sellele lisandus ka ebapiisav toitumine. Paratamatult levisid taolistes tingimustes nakkushaigused ning vang, kes sellistest tingimustest elusana vabanes võis olla õnnelik, kuigi vanglas üleelatu oli jätnud jälje nii tema vaimsele kui füüsilisele tervisele.

Keskaja viimasel perioodil (XV sajandi lõpp – XVI sajandi algus) ja uusaja alguses hakkasid vanglate ehituses ja funktsioonis toimuma muudatused, mida kutsusid esile:

- ▶ kaubanduse ja tsunftikäsitöö areng,
- ▶ seniste kindluste militaarfunktsiooni kadumine, ning
- ▶ kasvav tähelepanu ja institutsionaalne hooldus haigete ja vaeste suhtes, mis mõjutasid ka kurjategijate kohtlemist.

Nii vanglate kavandamisel kui kurjategijate kohtemisel hakkasid levima demokraatlikumad ideed. Näiteks:

Friense skulptor ja arhitekt Antonio Averlino (Filarete) (1400- 1469), kirjutas 1460 „Treatise on Architecture“, milles ta tõi esile vajaduse rajada vanglate ehitamisel erinevaid sektioone, kuhu paigutada vange vastavalt nende käitumisele. Filarete arvates pidid vangid kandma ka vormi vastavalt oma kuriteole.

Hispaania kirjanik Cerdan de Tallada (1574) esitas vangla konstrueerimise printsiibid, kus vangla ehitamisel pidas oluliseks: meeste ja naiste eraldi hoidmist; tugevamat järelevalvet süüaluste suhtes, kes olid sooritanud mitmeid tõsisemaid kuritegusid; vangla välisilmet, mis tema arvates ei tohtinud sisaldada kõiki elemente omaaegse arhitektuuri ornamentatsioonist s.t vangla pidi olema kujundatud ilma pitskivideta, et see näeks välja hirmuäratav. Kuid siinjuures pidas ta oluliseks, et vangid ei tohiks jääda ilma päeva-valgusest.

Saksa arhitekt Joseph Fruttenbach (1591- 1667), tõi vangla ühekojaliste kambrite planeerimise põhjenduseks esile nende tervendava mõju vangile ning vähem rasketele süüalustele pidas ta oluliseks kavandada köetavad kambrid.

¹⁸Johnston, N. 2000. op.cit, 21 -22.

¹⁹Sootak, J. & Pikamäe, P. 2001. Kriminaaltäitevõigus. ILo. 81; Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 27;

Chrisian Knowledge Society, loodud 1699 Inglismaal, külastas Newgate'i ja Marshasea vanglat, andis vangidele raha ning levitas piibleid. Sama komitee esindas ka arvamust, et igal vangil peaks olema oma kamber.

Hoolimata sellest, et vangide humansemale kohtlemisele oli hakatud tähelepanu pöörama, olid uusaja alguses vaid üksikud vanglad arhitektide poolt kavandatud nii, et seal oleks vangidele tagatud nii isolatsioon kui töö. Vanglate kavandamisel toetuti paljuki haigemajadele, laatsarettidele ning sõjavälistele asutustele, mis olid oma arhitektuurilt märkimisväärselt sarnased. Näiteks haiglad olid kavandatud ühekohaliste ruumidena, mis olid avatud ühte suurde ruumi. Laatsaretid olid varustatud kabeliga, ning nende asutuste tavapäraseid põhiplaane olid ristküjulised.

Kuigi vanglad hakkasid valgustusajastu mõjudest tingituna aeglaselt humansemaks muutuma ning tähelepanu pöörduti ka vangide elamistingimuste parandamisele, pidi vangla siiski tekitama hirmu sinna sattunud inimeses ja kõrvaltvaatajates, sest kuritegevust püüti ohjata hirmutundega karistuse ees.

Näiteks:

1771.a J. F. Blondel kirjeldas ideaalse vangla arhitektuuri järsu ja massiivsena. Ta leidis, et häbistatud ja rõhutatud on otstarbekas paigutada mõneks ajaks kurjategijate juurde, et nad näeksid milline karistus neid ootab. Selline kohtlemine pidi neis tekitama kahetsust oma senise kombelõdva elu suhtes.

Sarnast filosoofiat väljendas ka Itaalias 1785. aastal publitseeritud teoses „Principi di architettura civile“ Francesco Milizia (1725- 1798), kes vangla kujundamisel pidas oluliseks tekitada „ennast lohakalt ülalpidanud“ inimeses hirmutunnet, mille püüdis tekitada vangla välisilmega – kõrgete ja paksude müüride ja väljaehitustega (sammastega), mis tekitasid hirmutavaid varje; külmade ja maa-aluste keerdkäikude; skulptuuriliste dekoratsioonide ning hirmuäratavate kirjadega. Selline välisilme aitas Miliza arvates saavutada kontrolli kuritegevuse üle. Kuid siseruumide kujundamisel pidas ta oluliseks - mugavat ja hästi korraldatavat erinevat tüüpi kinnipeetavate jaotamist ning nende üle järelevalve tagamist. Tähelepanu pööras ta ka kinnipeetavate sanitaartingimuste loomisele²⁰.

Olulisteks humanse läbimurdeks märkis XVI sajandi kurjategijate kohtlemises võib pidada ka 1589.aastal Amsterdamis kohtuametnike protesti kuueteistkümnenda aastasele poisile mõistetud karistuse suhtes, kus varguse eest oli määratud surmanuhtlus. Bürgermeistrilt nõuti, et ta leiaks parema võimaluse nooruki karistamiseks, mis näitab, et „kurjuse teele“ sattunud inimestele püüti anda võimalus muuta oma elu²¹.

3.1. Parandusmajade tekkimine

Uued filosoofilised vaated rakendusid kurjategijate kohtlemises väga vaevalt. Esimesed muudatused andsid endast märku parandusmajade tekkimisega Inglismaal ja Madalmaades, kus XVI sajandi sotsiaalsete tingimuste tagajärjel oli tekkinud palju hulkureid, prostituute ning pisikurjategijaid. Tsunfti-käsitöö areng ja uus humansem vaimsus nõudis aga vähem verejanulist kohtlemist, mille tulemusel tekkisid parandusmajad. Nende rehabiliteerivad ideed seisnesid kinni peetute tööerakendamises ning neis tööharjumuse kujundamises.

Esimene parandusmaja asutati 1555 - 1556. aastal Londoni linnavõimude poolt Bridewell'i lossis, mille eeskujul loodi hiljem parandusmaju nii Inglismaal ning mujal Euroopas²².

1575.aastast alates hakati seda asutust kutsuma *house of corrections*, samuti muutus kohanimi hiljem üldnimeks ning sarnaseid asutusi nimetati ka bridewell'ideks.

Teiseks oluliseks etapiks vanglate arengus peetakse XVI sajandi lõpus parandusmajade ehitamist Hollandis, kus Amsterdamis 1595. aastal asutati parandusmaja meestele (*rasphouse*) ja 1597. aastal naistele ketrusvabrik (*spinhouse*), mis osutusid esimeseks katseks eraldada vangistuses peetavaid mehi ja naisi²³. XVII sajandil oli oluline roll edaspidiste vanglareformide algatajana ka Rooma katoliku kirikul. 1677. aastal rajas preester Filippo Franci parandusmaja Florence allumatute ja kodutute poiste jaoks²⁴. Parandusmajas rakendati poiste suhtes ööpäevaringset isolatsiooni- ja meditatsioonirežiimi.

²⁰Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 28-31.

²¹Johnston, N. 2000. Op. cit, 33.

²²Lendvay, I. 1977. The Correctional Institution.15; Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 32 -33.

²³Sootak, J. ja Pikamäe, P. 2001. Kriminaaltäitevõigus. Ilo. 27; Lendvay, I. 1977. The Correctional Institution.16.

²⁴Lendvay, I. 1977. The Correctional Institution.18.

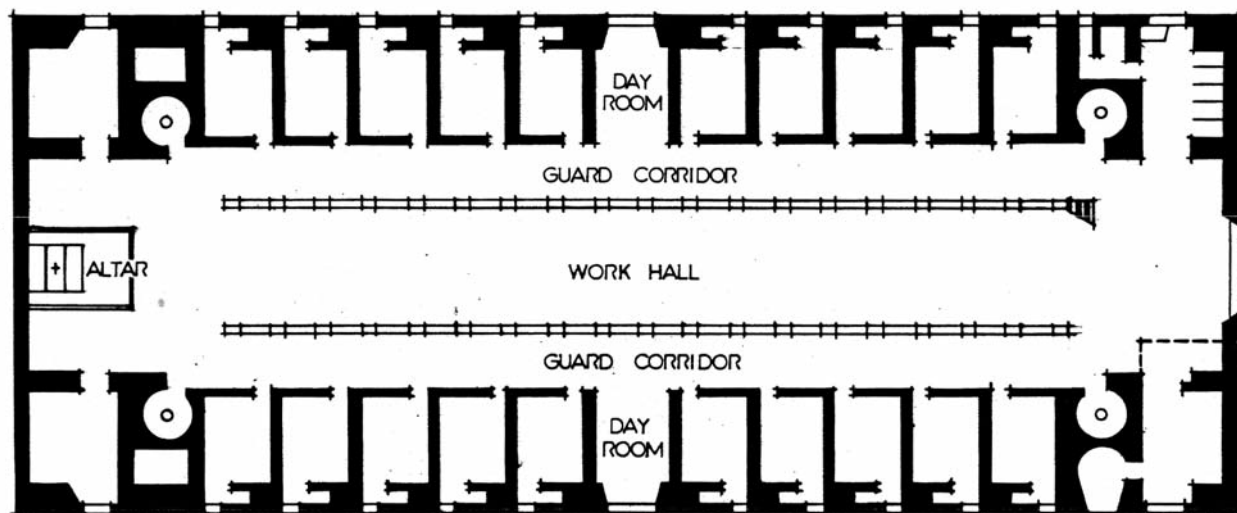
Poisse külastasid vaid järelvaatajad ehk „kaitsjad“, kes kasutasid oma alluvate mõjutamiseks pigem kaastunnet, kui jõudu.

Kinnipeetavad olid üksteisest täielikult eraldatud ning kambrist väljumisel kaeti nende näod anonüümsuse tagamiseks maskiga. Florence parandusmajas rakendatu aga kujunes osaks rehabilitatsioonifilosoofiast, mida erinevates karistusasutustes arendati ja rakendati järgmised 100 aastat²⁵.

Olulisemad Rooma katoliku kiriku eestvedamisel rajatud vanglad, mis jätsid oma jälje vanglate arhitektuuri olid :

Paavsti Clements XI poolt Rooma lähedal San Michele 1703. – 1704. aastal avatud Franci printsiipidel põhinev parandusmaja (vt joonis 5), kus rakendati karme režiiminõudeid:

- ▶ ühine töö (olles samal ajal jalgadest aheldatud),
- ▶ kõnelemiskeeld kogu päeva jooksul ning
- ▶ ööbimine üksikkambrites²⁶.

Joonis 5. San Michele parandusmaja. Rooma (Lendvay 1977: 22)

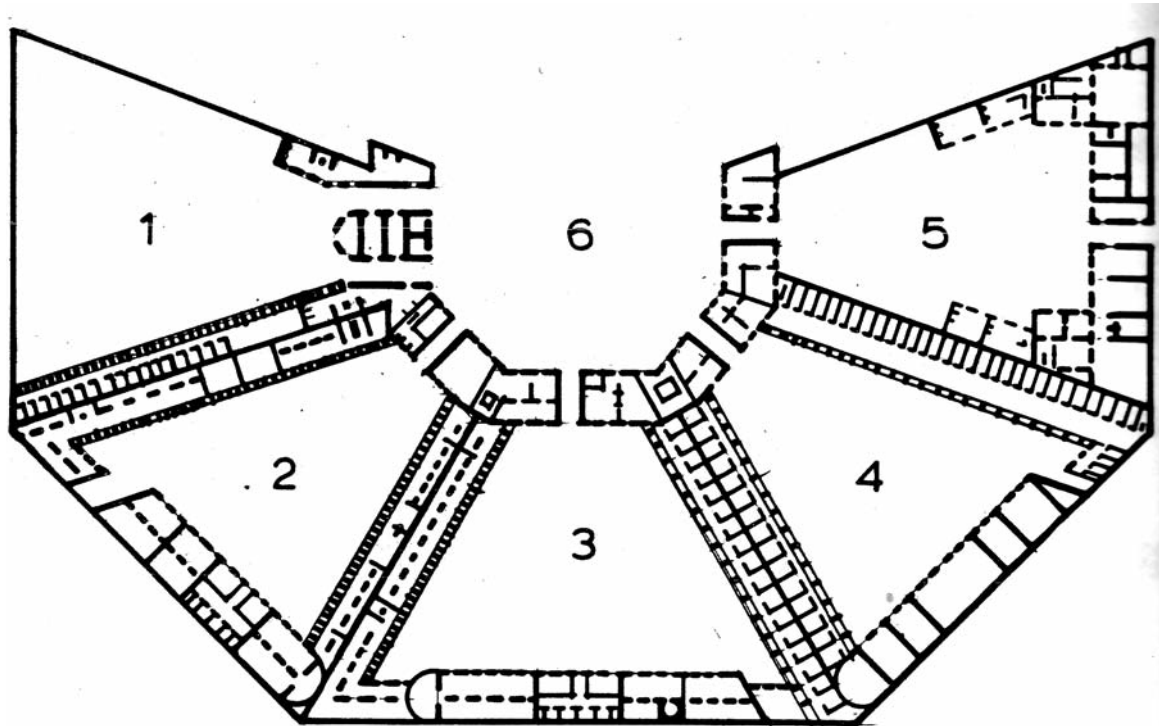
San Michele parandusmaja arhitektuuriline lahendus mõjutas vanglate arhitektuuri praktiliselt järgmised 200 aastat, sest see oli esimene vangla, kuhu oli kavandatud iga vangi jaoks eraldi kamber koos magamisaseme (madratsi) ning nii välimise, kui sisemise aknaga. Sisemine aken oli kavandatud nii, et vang sai oma kambrist näha kambritevahelises sisekoridoris paiknevat altarit ja kuulata missat. Lisaks jumalateenistusele kasutati seda sisekoridori ka töötoa ning söögiroomina²⁷.

Teine samalaadne asutus, Maison de Force (ehitati 1772 – 1775), avati Gentis 1773. aastal ning osutus märkimisväärseks oma sisemise lahendusega. Seda saab pidada esimeseks suuremastaapseks karistusasutuseks, kus vangla arhitektuuris püüti tagada levitatavaid karistusfilosoofiaid, mille kohaselt jaotati ja koheldi vange erinevalt. Ühed, kellel nende vanuse või kuriteo raskuse tõttu ei usutud olevat lootust paremaks muutuda - pandi tööle institutsiooni heaks. Ning teised, lootustandvad juhtumid, rakendati töödele, mida nad saaksid teha ka peale vabanemist. Vange püüti eraldada ka vastavalt nende soole, vanusele, retsidiivsusmäärale ning karistusaja pikkusele.

²⁵Johnston, N. 2000. *Forms of Constraint: A History of Prison Architecture*. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 35.

²⁶Sootak, J. & Pikamäe, P. 2001. *Kriminaaltäitevõigus*. Ilo. 28; Johnston, N. 2000. *Forms of Constraint: A History of Prison Architecture*. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 36.

²⁷Lendvay, I. 1977. *The Correctional Institution*. 18 – 21; Johnston, N. 2000. *Forms of Constraint: A History of Prison Architecture*. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 36.

Joonis 6. /fragment/ Maison de Force. Kambervangla Genthis, Belgia. 1- jalutushoov; 2- naisvangide hoov; 3- hulkurlusega tegelevate meeste hoov; 4-meessoost vangide hoov; 5- peasissekäigu hoov; 6- keskne hoov (Lendvay 1977: 23)

Arhitektuuriliselt koosnes Maison de Force kaheksast trapetsikujulisest osast, mis olid eraldi kontrollitavad²⁸. Taolise lahenduse abil püüti kinnipeetavaid liigitada vastavalt toime pandud kuriteole ja isikuomadustele, et siis teha individualiseeritud kasvatustööd. Päeval töötasid vangid grupiviisiliselt, ööseks suleti üksikkambritesse²⁹.

²⁸Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 39.

²⁹Sootak, J. ja Pikamäe, P. 2001. Kriminaaltäitevõigus. Ilo. 28.

4. VANGLAREFORMIDE ALGUS

Kriminaalõiguse reformid arenesid Euroopa erinevates osades erinevalt, kuid Inglismaal saavutasid need suurima arengu, mille algatajaks oli teisitimõtteleja ja filantroop John Howard (1726 – 1790). Reisil Portugali sattus ta vangi ning seal üleelatud õudused kujundasid Howardi veendumuse, et vanglad tuleb muuta inimväärseks. Hiljem ta külastas vanglaid nii Inglismaal, kui Mandri-Euroopas ning avaldas mitmeid teoseid milles kirjeldas vangide olukorda³⁰ ning visandas ka uue vanglasüsteemi põhimõtted, kus pidas oluliseks:

- ▶ üksikvangistust kriminaalse nakatumise ära hoidmiseks;
- ▶ töökohustust ühes töötasu maksmisega;
- ▶ osa töötasu jätta säästudeks, mis makstakse välja vabanemisel;
- ▶ normaalseid hügieenitingimusi³¹.

John Howardi elutöö muutis vanglaid mitmeti:

1. Tema poolt avaldatud ideid kasutasid nii Euroopa kui Ameerika reformaatorid uute vanglate kavandamisel. Näiteks Inglise filosoof J. Bentham lähtus vangide sanitaartingimuste loomisel ja värsket õhku ning vangidele päevavalgust võimaldavas vanglalahenduses just Howardi ideedest. Samuti kasutas Ameerikas, Philadelphias noor arhitekt J. Haviland, Howardi ideid Eastern State Penitentiary kavandamisel³².

2. Stimuleeritud Howardi reformipüüdlustest ning Ameerika kolooniate kaotusest võttis Inglismaa Parlament 1799. aastal vastu Parandusasutuste akti (*Penitentiary Act*) ja Töötasu maksmiskorra (*Hard Labor Bill*), mis baseerus järgmistel printsiipidel:

- ▶ üksikvangistus öösel ja järelevalve päeval;
- ▶ kõva ja orjalik töö vangidele, millest sai kasu vangla;
- ▶ harv aga piisav toit;
- ▶ astmeline hooldus vastavalt vangi käitumisele;
- ▶ päevarežiim tagamaks igapäevast rutiini;
- ▶ ei küllusele ja meelelahutusele;
- ▶ puhtus;
- ▶ kohustuslik kohalviibimine jumalateenistustel.

Nende printsiipide ellurakendajad lootsid, lisaks vangistuse hirmutavale efektile, et taolise süsteemi rakendamine parandab vange ning õpetab neile harjumusi, mis on neile eluliselt tähtsad peale vabanemist. Nimetatud printsiipe püüti edaspidi järgida ka parandusmajade ehitamisel³³.

3. J. Howardi rõhuasetus, muuta vanglad ühiskonnale avatumaks, sai alguse XVIII sajandil ning on jätkunud kuni XXI sajandini.

Teiseks reformide liidriks peale John Howardit kujunes inglise filosoof Jeremy Bentham (1748 – 1832), kes propageeris surmanuhtluse kaotamist. Tema arvates oli surmanuhtluse kasutamine õigustatud vaid äärmuslikult raskete kuritegude puhul. Ta töötas palju ja pikalt, et ümber lükata kehtiv „verejanuline“ karistussüsteem ning et võetaks omaks uus parandussüsteem. Paraku Benthami konkreetseid ettepanekud parandusasutuste suhtes pole Inglismaal kunagi rakendust leidnud, kuid tema ideed vangide järelevalve osas on laialdaselt levinud kogu maailmas ning on kasutusel ka tänapäeval.

Jeremy Benthamilt pärineb ümmargune ringikujuline vangla, mida nimetatakse BANOPTCON'iks. Viimase idee pärineb Venemaalt, kus J. Bentham'i vend, Samuel Bentham, kavandas 1787.a ringikujulist tehast, mis võimaldas töödejuhatajal saavutada hea ülevaade töötajate üle. J. Bentham leidis, et taoline lahendus võiks toimida ka vangla puhul ning 1791 valmis Panopticoni arhitektuuriline kavand (vt joonis 8), mille idee seisnes selles, et valvuril oli võimalik jälgida kõiki kinnipeetavaid ilma, et kinnipeetavad näeksid valvurit.

³⁰Sootak, J. ja Pikamäe, P. 2001. Kriminaaltaitevõigus. Ilo. 29; Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 42.

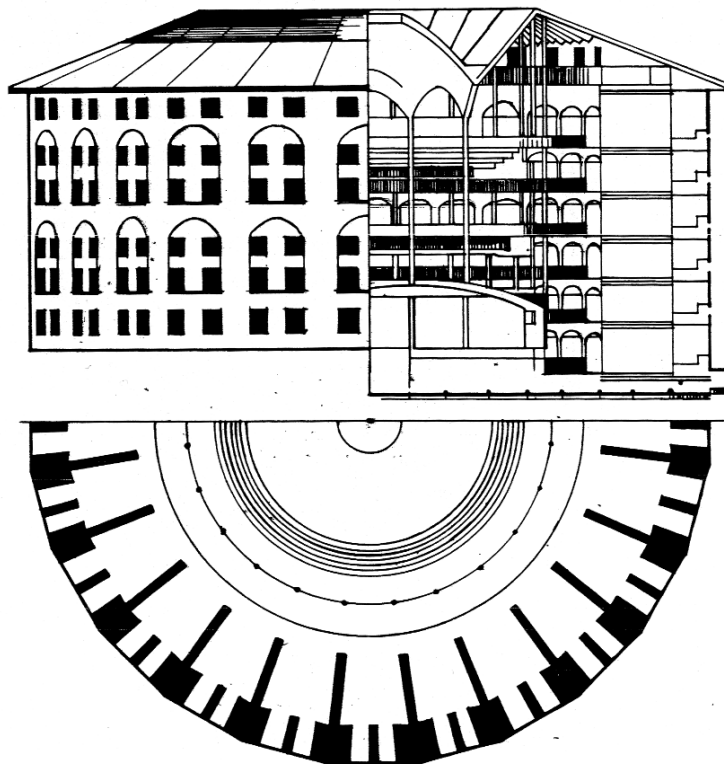
³¹Sootak, J. ja Pikamäe, P. 2001. Kriminaaltaitevõigus. Ilo. 29.

³²Bosworth, M. 2005. Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities. Howard, John (1726 – 1790). Wesleyan University. SAGE Publication. London. 450 – 451.

³³Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 43.

Panopticon oli ringikujuline vangla, milles ühekohalised kambrid paiknesid välismüüri läheduses, erinevaid korruseid ühendasid avatud galeriid ja trepid ning valvuri tööruum oli vangla keskel.

Joonis 8. Benthami panopticon. Inglismaa 1791. (Lendvay 1977: 30).

Vastupidiselt keskaegsetele vangitornidele, oli panopticon avar ning hästi valgustatud. Päevavalgus pääses hoonesse läbi nii vangide kambrite välisseinas olevate kui katuseakende, mis valgustasid kogu vanglat ning muutsid kambrid valvurile nähtavaks. Et aga valvuri ruum poleks kinnipeetavatele nähtav, oli see pealt kaetud riidega (et ülevalt tulev valgus seda ei valgustaks) ning varustatud valgustitega, mis omakorda valgustasid kambreid (näitasid valgust kinnipeetavate poole). Taoline lahendus ei võimaldanud kinnipeetavatel näha valvurit, kuid muutis kogu vangla valvurile nähtavaks.

Lisaks järelevalve lahendusele pööras Bentham rõhku ka vangide hügieenitingimuste tagamisele. Ta kavandas kambritesse savist lõõre, nii kütte kui sanitaartingimuste loomise eesmärgil. Lõõrid olid piisavalt väikesed, et inimene sinna ei mahuks, kuid nende abil oli võimalik kambreid kütta ning juhtida välja väljaheiteid.

Bentham uskus, et selline vangla ning järelevalve lahendus täidab mitut funktsiooni: karistab ning samaaegselt reformib kinnipeetavat. Teadmine, et ollakse alati kellegi pilgu all, muudab kinnipeetavad ebakindlaks ning hirm rikkumiste eest karistatud saada tõstab ka nende poolt tehtava töö tulemuslikkust.

Kuigi panopticoni ei ole iial ehitatud Inglismaale sellisel kujul nagu Bentham selle kavandas on panopticoni detaile ning ringikujulist vangla kavandit kasutatud Hispaanias, Kuubas ja USA-s.

J. Benthami panopticoni ideed (muuta kinnipeetavad järgitavaks ning valvur nähtamatuks) rakendatakse kaasajal vanglate järelevalve korraldamisel, kus kaamerate abil on võimalik igal hetkel jälgida ja salvestada kinnipeetavate tegevust³⁴. Võib öelda, et Benthami idee leiab rakendust ka tänapäeval elektroonilise järelevalve rakendamises. Teadmine, et ollakse alati jälgitavad, sunnib valvealuseid oma käitumist kontrollima.

³⁴ Lendvay, I 1977. The Correctional institution. 26, 29, 30; Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana & Chicago. 50 – 51; Bosworth, M. 2005. Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities. Panopticon. Wesleyan University. SAGE Publication. London 663- 666.

J. Howardi ja J. Benthami soovitudele toetudes sõnastati Inglismaal 1813. aastaks mitmete vanglaühingute (*Improvement of Prison Discipline ja Reformation of Juvenil Offender*) eestvedamisel nõuded uutele vanglatele, mis pidid tagama:

- ▶ karistuse süüdimõistetule;
- ▶ kinnipeetavate põgenemise vältimise;
- ▶ süstemaatilise järelevalve nii vangide kui valvurite üle;
- ▶ korruptsiooni (allakäigu) ennetamise ametnike suhtes, kes töötasid vangidega ning mis võis tekkida vangidega suheldes;
- ▶ hea tervise kinnipeetavatele;
- ▶ kinnipeetavate rehabilitatsiooni, mis tähendas töötamist, religioosset tegevust ja neile harriduse andmist.

Antud vanglaühingud propageerisid ka vanglates jõu kasutamise nõrgendamist³⁵.

4.1. Ameerika vanglareformid: pennsylvania ja auburni süsteem

Kui peale 1830. aastaid vanglate arhitektuuriline areng ning püüdlused muuta nendes kantavat vangistust humansemaks käivitusid Euroopas, eriti Inglismaal, siis Põhja- Ameerikas arenesid välja kaks rivaalitsevat vangide kohtlemisstrateegiat: pennsylvania ja auburni süsteem³⁶.

Pennsylvania süsteemi rajajaks võib pidada 1776.aastal Philadelphias loodud vanglaühingut Philadelphia Society for Alleviating the Miseries of Public Prisons, mida hiljem kutsuti Pennsylvania Prison Society. Kodusõja tõttu ühing lagunes peagi, kuid loodi taas 1787. aastal. Ühing oli tihedas kontaktis Briti silmapaistvate reformaatoritega, seal hulgas John Howardiga.

Üheks esimeseks J. Howardi kontseptsiooni järgi ehitatavaks vanglaks osutus Philadelphiasse 1790. aastal rajatud Walnut Street Jail, mis rajati raskete kuritegude eest süüdi mõistetud ja retsidiivsetele kurjategijatele, kellele nüüd mõisteti karistuseks pigem vangistus kui surmanuhtlus. Vangla sai peagi tuntuks oma pennsylvania režiimiga³⁷. Mida hakati kutsuma solitary system, sest vangid olid eraldatud üksikkambritesse nii päeval kui öösel, kust nad kunagi ei väljunud³⁸. Vangla kambrid olid ehitatud vangla välismüüri poole/kõrvale (väljapoole) ning igal kambril oli ka eraldi jalutushoov, lisaks magamisasele ning toidulauale oli igas kambris veekraan ning klosett³⁹.

Söömine, magamine ning töötamine toimusid kambris täielikus üksinduses. Keelatud oli kohtuda või suhelda teiste kinnipeetavate ja omastega, lugeda ajalehti või omada muid kommunikatsioonivahendeid, mis võisid anda infot väljastpoolt vanglat toimuva kohta. Kinnipeetavad nägid vaid valvureid, kellel ei olnud lubatud nendega suhelda. Vangidel oli lubatud lugeda pühakirja ning 1 tund päevas jalutada värskes õhus oma kambri juurde kuuluvas aias. Kinnipeetavad veetsid oma aja täielikus isolatsioonis töötades ja tehes käsitööna taolisi töid nagu kingsepa-, puussepa- ning naised kudumis- ning ketramistööd⁴⁰.

Walnut Street Jail osutus Pennsylvania vanglaühingu reformaatorite esimeseks katseks liikuda modernsete vanglate ehitamise suunas, kus püüti teha mõlemat, nii karistada kui muuta kinnipeetavat. Vangla kavandamisel mõeldi ka vangide eraldamisele ja klassifitseerimisele lähtuvalt nende karistustest ja kriminaalsest karjäärist, millega pandi alus sobivate rehabilitatsiooniprogrammide kasutuselevõtuks iga spetsiaalse vangidegrupi suhtes⁴¹.

³⁵ Correctional institution. 26, 29, 30; Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana & Chicago.44.

³⁶ Correctional institution. 26, 29, 30; Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana & Chicago. 67.

³⁷ Sootak, J. ja Pikamäe, P. 2001. Kriminaaltäitevõigus. Ilo. 29; Correctional institution. 26, 29, 30; Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana & Chicago. 67.

³⁸ Lendvay, I 1977. The Correctional institution. 36.

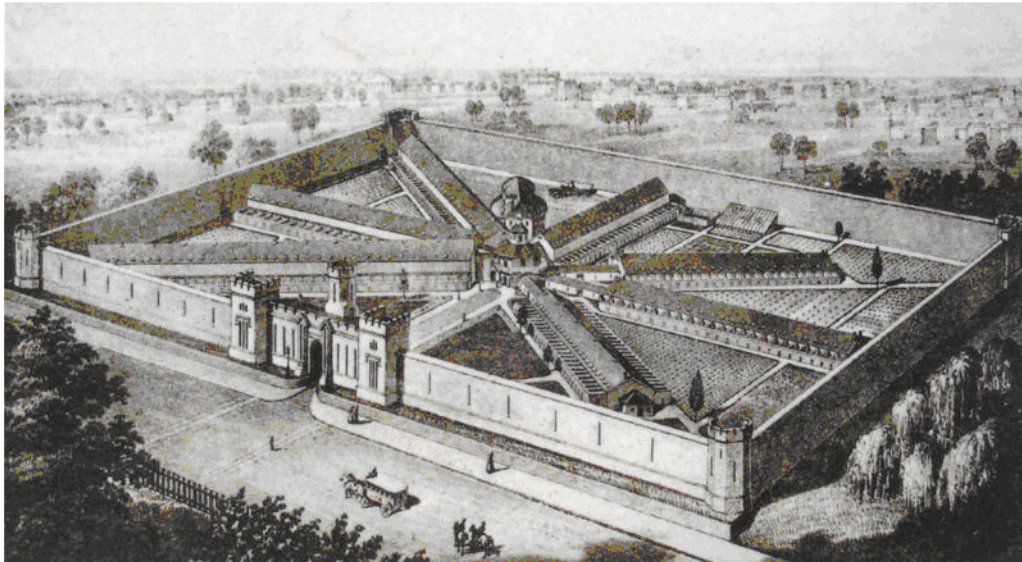
³⁹ Lendvay, I 1977. The Correctional institution. 37; Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana & Chicago. 68.

⁴⁰ Bosworth, M. 2005. Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities. Pennsylvania System. Wesleyan University. SAGE Publication. London. 696.

⁴¹ Lendvay, I 1977. The Correctional Institution. 36;

Pennsylvania vanglaühingu eestvedamisel ehitati veel kaks karistusasutust, kus rakendati Pennsylvania süsteemi: Lääne Karistusmaja Pittsburghis (1818)⁴², mis osutus aga oma ringikujulise põhiplaani tõttu praktiliselt valvamatuks, et tuli 1833 üldse maha lõhkuda.

Oktoobris 1829. aastal avati väljaspool Philadelphiat hästi- tuntud Eastern State Penitentiary (Cherry Hill) (vt joonis 9 ja 11), mille kavandajaks oli Inglise päritolu noor arhitekt John Haviland, kes vangla planeerimisel lähtus palju J. Howardi ideedest. Eastern State Penitentiary oli oma ajastu üks kallemaid ehitisi ning oma keskpunktist kiirtekujuliselt kulgevate tiibadega (nagu kodarad rattal) osutus see õnnestunuks ja hästi valvatavaks⁴³.

Joonis 9. Eastern State Penitentiary. The State Penitentiary for the Eastern District of Pennsylvania, Lithograph by P.S: Duval and Co., 1855. http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Eastern_State_Penitentiary_aerial_crop.jpg (02.12.2008)

Pennsylvania süsteemile omaselt rakendati seal vangide suhtes täielikku üksikvangistust. Vangid said oma kambri lahkuda vaid sauna ja tervislikel põhjustel arsti vastuvõtule. Kui vang erakorraliselt oma kambri välja lubati, pidi ta anonüümsuse tagamiseks kandma maski ja numbrit, mis asendas tema nime.

Neid võisid külastada vaid vangla ametnikud või Pennsylvania vanglaühingu liikmed⁴⁴.

Eastern State Penitentiary oli esimene vangla, kuhu oli kavandatud ka tsentraliseeritud küte, iga kambri sisustusse kuulus ülestõstetav voodi, tool, tööpink ja sööginõud.

Igal kambri oli kaks ust, üks avanes individuaalse jalutusaia ning teine vanglasisese koridori poole, viimasele oli kavandatud toitmisahtel ja piilumisauk, mis võimaldas vaid järelvaatajal näha kambris, kuid takistas kinnipeetaval nägemast valvurit. Lisaks oli kamber varustatud ka akna ja tuulutussavaga, kust sisenes päevavalgus ning oli võimalik kambrit õhutada⁴⁵. See oli esimene detailselt läbi mõeldud ja välja arendatud kiirjas vangla planeering, kus kõiki kambreid oli võimalik jälgida keskest positsioonist, mistõttu võeti sellest Havilandi kavandist eeskujuna ka teiste Ameerika ja Euroopa vanglate kujundamisel⁴⁶.

Paraku aga osutus pennsylvania süsteem raskelt rakendatavaks. Täielik üksikvangistus mõjus vangide vaimsele tervisele laastavalt, sest inimliku kontakti puudumine põhjustas paljude kinnipeetavate hulumise ning viis neid enesetappudeni. Lisaks nimetatute probleemidele osutus see süsteem ka majanduslikult väga kulukaks, sest kinnipeetavatele oli raske kambris tööd korraldada.

⁴³Bosworth, M. 2005. Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities. Pennsylvania System. Wesleyan University. SAGE Publication. London. 695.

⁴⁴Sootak, J. ja Pikamäe, P. 2001. Kriminaaltäitevõigus. Ilo. 29.

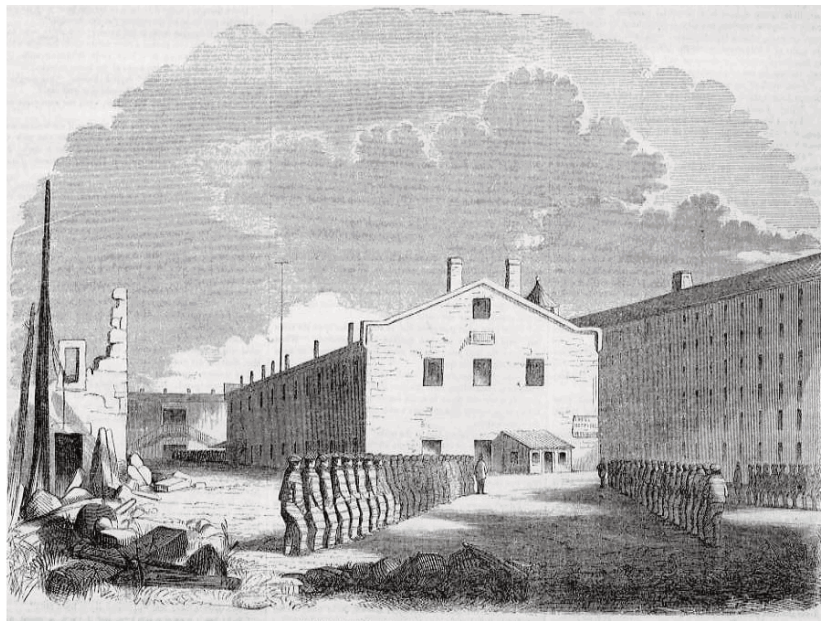
⁴⁵Bosworth, M. 2005. Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities. Pennsylvania System. Wesleyan University. SAGE Publication. London 695; Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 71.

⁴⁶Lendvay, I. 1977. The Correctional Institution. 38.

Hoolimata pennsylvania süsteemi ebaõnnestumisest on üksikvangistus teatud põhjustel siiski väikese grupi kinnipeetavate suhtes rakendatav ka tänapäeval kamberrežiimina⁴⁷, sest on vangla julgeoleku aspektist turvaline, välistades praktiliselt täielikult põgenemised ning keelatud esemete ja informatsiooni liikumise kinnipeetavate vahel⁴⁸.

Auburni süsteem. XIX sajandil levisid J. Havilandi kavandatud vanglate konstruktsioonid⁴⁹ ning 1816. aastal ehitati New Yorgi osariigi väikelinna Auburni vangla, milles vangide kohtlemine baseerus pennsylvania süsteemil⁵⁰. Paraku taoline depressiivne üksikvangistus põhjustas paljude vangide hullumise ning suitsiidide toimepanemist, mistõttu osutus vajalikuks pennsylvania režiimis järeleandmisi teha. Sellest tulenevalt arenes pennsylvania süsteemi kõrval Ameerikas New Yorkis välja rivaalitsev vangide kohtlemise metoodika⁵¹, mis vangla asupaiga järgi nimetati auburni süsteemiks⁵². Uue režiimi raames püüti vangidele õpetada distsipliini ning austust töö, teiste inimeste ja nende vara suhtes.

Auburni süsteemi iseloomustasid lisaks vaikimisele ka vangide musta-valge triibuline vorm, millel oli nende identifitseerimiseks number, ja *lockstep*, mis kujutas endast jalaraudadega üksteise külge aheldatuna marssimist⁵⁵ (vt joonis 10).

Joonis 10. State Prison, Sing-Sing, New-York.

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/0/00/State_Prison%2C_at_Sing_Sing%2C_New_York.jpg (02.12.2008)

Auburni süsteemi rajajaks olid Elam Lynds (järelvaataja), John Cray (arhitekt) ja Gershom Powerst (valitsusinspektsiooni liige), kes töötasid välja lahenduse pennsylvania süsteemi negatiivsete mõjude ilmnemisel: päeval töötati ühises tööruumis, kuid see toimus range vaikimiskohustuse all ning öösiti üksikvangistus oma kambris. Sellest tulenevalt hakati auburni süsteemi kutsuma ka *congregate* (kogunemis) või *silent* (vaikimis) süsteemiks, mis toimis nagu „masinavärk“ ning tagas kinnipeetavate üle järelevalve. Raudne distsipliin, karm karistus ja piinliku täpsusega kavandatud rutiin aitasid kinnipeetavate massi kontrollida⁵⁴.

⁴⁷Bosworth, M. 2005. Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities.. Pennsylvania System. Wesleyan University. SAGE Publication. London. 696.

⁴⁸Sootak, J. ja Pikamäe, P. 2001. Kriminaaltäitevõigus. Ilo. 80 – 82.

⁴⁹Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 75.

⁵⁰Lendvay, I. 1977. The Correctional Institution. 41

⁵¹Lendvay, I. 1977. Op. cit, 36

⁵²Sootak, J. ja Pikamäe, P. 2001. Kriminaaltäitevõigus. Ilo. 83

⁵³Bosworth, M. 2005. Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities. Auburn Correctional Facility. Wesleyan University. SAGE Publication. London. 51; http://en.wikipedia.org/wiki/Auburn_system 22.10.2008

⁵⁴Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 77.

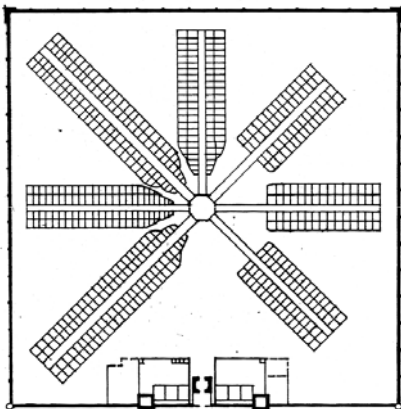

Väljapool kambrit liikusid vangid vaid lockstepis nii sööma, tööle, tunnisele jalutuskäigule vangla jalutushoovis, pühapäeviti kirikusse ning õhtul tagasi oma kambri juurde, mis toimus täielikus vaikuses. Rääkimine oli lubatud üksnes vangla kaplaniga. Vangidel ei võinud olla mittemingisuguseid kontakte välismaailmaga⁵⁵.

Tähelepanuväärseks osutus auburni süsteemis naissoost kinnipeetavate kohtlemine. Kui meessoost kinnipeetavatele oli kehtestatud range vaikimiskohustus siis naisvangide suhtes ei peetud sellest nii rangelt kinni. Põhjuseks oli uskumus, et ei ole midagi raskemat, kui keelata naistel üksteisega suhtlemast, sest naisi peeti seltskondlikumateks/sõbralikumateks ning kardeti, et vaikimiskohustus võib kahjustada nende närvisüsteemi. Selle tulemusel ei olnud vaikimiskohustus naiste suhtes nii rangelt kehtestatud, kuid vastukaaluks nn leebematele režiiminõuetele elasid naised Auburni vanglas halvemates elamistingimustes kui meessoost kinnipeetavad. Neid hoiti vangla pööningul, köögi kohal kus puudus ventilatsioon. Neile sobivateks töödeks oli kudumine ja ketramine⁵⁶.

Lisaks pennsylvania ja auburni süsteemi režiimi erinevustele oli erinevusi ka nende süsteemide arhitektuuris:

- pennsylvania süsteemis ehitati kambrit väljapoole, vastu vangla välisseina ning selle kõrval paiknes individuaalne jalutushoov⁵⁷. Näiteks Eastern State Penitentiary (vt joonis 11);
- auburni süsteemis olid kambrit ehitatud sissepoole ning pikk koridor ümbritses kambriteblokki⁵⁸. Näiteks Sing- Sing vangla, mis ehitati kinnipeetavate tööjõul New Yorki ning võeti ametlikult kasutusele 1825. aastal⁵⁹ (vt joonis 12).

Joonis 11. Eastern State Penitentiary, Philadelphia, USA (Lendvay 1977: 38).

Joonis 12. Auburni süsteem (Lendvay 1977: 35)j

⁵⁵Bosworth, M. 2005. Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities. Auburn Correctional Facility. Wesleyan University. SAGE Publication. London 51.

⁵⁶Bosworth, M. 2005. op. cit, 52.

⁵⁷Lendvay, I. 1977. The Correctional Institution. 35.

⁵⁸Bosworth, M. 2005. Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities. Auburn Correctional Facility. Wesleyan University. SAGE Publication. London. 51; Lendvay, I. 1977. The Correctional Institution. 35.

⁵⁹Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 77.

Kuigi nii pennsylvania, kui auburni süsteem arenesid XIX sajandil USA-s praktiliselt paralleelselt, kujunes auburni süsteemi eeskuju uute vanglate rajamisel domineerivamaks. Selle positiivseks omaduseks ei olnud ainult kinnipeetavate koos töötamine ja pennsylvania süsteemil põhinev vaikimine, vaid ka kinnipeetavate töö korraldamise ökonoomsus. Mistõttu manufaktuurid olid huvitatud töölepingute sõlmimisest just auburni süsteemi vanglatega. Viimasest said kasu nii ettevõtted, odava tööjõu ja –korralduse näol ja vanglad, kes said ettevõtete abil tagada töö vangidele ning muutusid tänu sellele isemajandavaks või lausa kasumit tootvaks. Hiljem sattus taoline kinnipeetavate odava tööjõu ära kasutamine kriitika alla ning 1890. aastatel lõpetati lepingud manufaktuuridega. Kinnipeetavate tööjõuga toodeti vaid neid tooteid, mis olid vanglatele ja teistele riiklikele struktuuridele vajalikud.

Hiljem esitati auburni süsteemi suhtes kriitikat veelgi. Näiteks 1913.aastal Thomas Mott Osborn, kes juhtis vanglareformi läbi viimist New- Yorgi osariigis, tõi välja asjaolud, et taoline süsteem vaid kahjustab vange. Ta pidas õigeks, et vangidele antaks rohkem vabadust ning et vangla peaks maksimaalselt sarnanema tsiviilühiskonnale, mis õpetaks kinnipeetavatele seal toimetulekut. XX sajandi alguseks oli kinnipeetavatel lubatud omavahel suhelda ning kurjategijate kohtlemisest kadusid triibuline vangi vorm ja lockstep, lisandusid aga ühistegevus ja sport⁶⁰.

Tänapäeval on auburni süsteemist jäänud kasutusele sellised elemendid nagu vangide vormiriietus ning kinnipeetavate tööhõive korraldamine ühises tööruumis/tootmishoones⁶¹. Auburni süsteemi vasteks on kujunenud segarežiim, mis seisneb kinnipeetavate eraldamises ööseks neile ettenähtud kambritesse ning päeval on lubatud vangla territooriumil (sisekorraeeskirjas ja kodukorras sätestatud kohtades ning ajal⁶²) vabalt ringi liikuda ning nad rakendatakse tööle või pakutakse võimalust omandada haridust. Režiimi olemusest tingituna täidab see kõige enam resotsialiseerimiseesmärki, võimaldades vältida kinnipeetavate alalist koosviibimist, püüdes samal ajal tagada kinnipeetavale ka ühiskonnaliikmeks olemise harjumuse⁶³.

5. VANGISTUSE ARENG 1835 – TEINE MAAILMASÕDA

XIX sajandi keskpaiku levisid Ameerika vanglareformid Euroopasse. Ideed, mis algselt pärinesid Euroopast, eriti Inglismaalt, olid tänu Ameerika praktikale muutunud selgepiirilisemaks. Kahe süsteemivahelist problemaatikat, mis leidis aset Põhja- Ameerikas, Euroopas ei tekkinud. Euroopas rakendati peamiselt Pennsylvania süsteemi, või nende kahe süsteemi kombinatsiooni, Samal ajal USA-s ja Kanaadas järgiti auburni süsteemi.

Perioodil 1835 – Teine maailmasõda tõusis elanikkonna arv ja toimus urbaniseerumine. Karistuspoliitikas vähenes surmanuhtluse kasutamine ning järk-järgult suleti teistel mandritel või saartel asuvaid karistuskolooniaid. Kõige selle tulemusel tõusis kiiresti vangide arv, sest karistuseks mõisteti nüüd üldjuhul vangistus. See areng aga tingis vanglasüsteemi laiendamise vajaduse, millele pöörati suuremat tähelepanu Inglismaal, Belgias, Saksamaal ja Hispaanias. Uute reformide ja humansemate ideede valguses pöörati rohkem tähelepanu kinnipeetavate koolitamisele, nende töö produktiivsuse tõstmisele, ning mõeldes vangide vabanemisele vanglast, nendega tehtavale sotsiaalsele tööle. Kooli- ja tööruumid (eriti viimane) tõusid XIX sajandil nii mõnegi vangla prioriteediks, kuid harva olid need kavandatud vangla põhiplaani, pigem asusid konkreetseks otstarbeks mõeldud baasides.

Vaatamata sellele, et levitati teoreetilisi vaateid rangelt ja karistavalt kurjategijate kohtlemisest humansema ning rohkem süstematiseeritud kinnipeetavate rehabilitatsiooni poole, püsis paljudes uutes vanglates vana režiim, kus järelevalve oli peamiseks prioriteediks. Vaid vangistuse korraldus muudeti astmeliseks⁶⁴.

⁶⁰Bosworth, M. 2005. Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities. Auburn Correctional Facility. Wesleyan University. SAGE Publication. London. 52- 54.

⁶¹Bosworth, M. 2005. Op. cit, 55.

⁶²Vangistusseadus. RT I 2000,58, 376. § 8 lg 1.

⁶³Sootak, J. ja Pikamäe, P. 2001. Kriminaaltäitevõigus. Ilo. 83

⁶⁴Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 88.

Peale 1830-d ehitati vanglaid kuue erineva põhiplaani alusel:

► *simple rectangle* – lihtne ristkülikukujuline plaan, mille kambrid olid avatud keskse koridori poole. Algselt ehitati seda tüüpi vanglaid väikeste maakonnanglatena, millel võis olla ka sisemine jalutushoov (*courtyard*). Hiljem, kui vanglad muutusid suuremaks, sisemise jalutushooviga ristküliku kujulist vangla kavandit enam ei kasutatud (vt joonis 13).

► *circular prison* - ringikujuline vangla, nagu Benthami panopticon, mõned vanglad ehitati Hollandis, Kuubal ja USA-s (vt joonis 8);

► *radial plan* - kiirjas plaan, sai alguse Inglismaal, ehitati välja USA-s John Havilandi poolt ning jõudis tagasi Euroopasse ja mujale ning osutus üheks domineerivamaks vangla plaaniks kuni Esimese maailmasõjani (vt joonis 13);

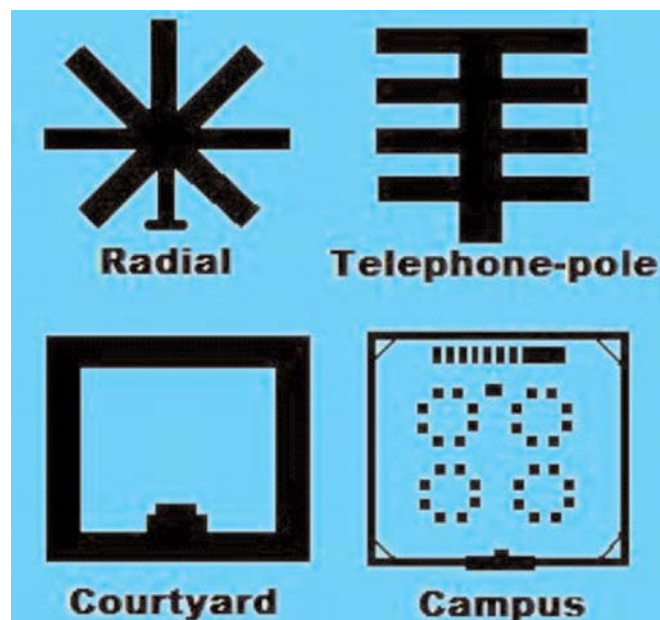
kaks alljärgnevat plaani said alguse XIX sajandil Euroopast, kuid muutusid mõjuvõimsaks alles hiljem.

► *campus plan* – „ülikoolilinnak“. Eraldiseisvad ehitised olid paigutatud korrektselt riskülikukujuliselt ning olid mõnikord ühendatud varjatud vahekäikudega (vt joonis 13);

► *telephone-pole layout* - telefoniposti kujundus, kus paralleelselt asetsevad, kuid üksteisest eraldiseisvad ehitised on ühendatud galeriidega⁶⁵ (vt joonis 13).

ja XX sajandil välja arenenud:

► *self-enclosed* - (isesulguv tühimik), mis töötati välja jalutushooviga ehk *simple rectangle* plaani alusel. *Self-enclosed* moodustub kambriteblokidest, tootmishoonest ja teenindusehitistest.

Joonis 13. Neli peamist vangla kujundust.

http://www.associatedcontent.com/article/99472/four_main_styles_of_prison_or_institution.html?cat=17 (02.12.2008)

5.1. Inglismaa – progressiivsüsteem, Pentonville vangla, *the telephone-pole plan*

Inglismaa kujunes Euroopa vanglate ja karistusrežiimide eeskujuks. Seal töötati/arendati välja:

► progressiivsüsteem, mis on maailmas laialdast kasutust leidnud ning karistusreformide arengus olulist rolli mänginud;

► Pentonville vangla, mis kujunes Euroopa vanglate arhitektuuri eeskujuks;

► *the telephone-pole plan*, mis kujunes peale Teist maailmasõda üheks enim kasutatavaks vangla põhiplaaniks.

⁶⁵ Johnston, N. 2000. op. cit, 88 -89.

Progressiivsüsteemi idee leidis esmakordselt rakendust Austraalia lähisel Inglismaale kuuluval Norfolk saare vanglas. Inglise Aleksander Maconochie töötas seal 1840. aastal välja süsteemi, mis tugines vangide järkjärgulise vabaduse poole liikumise printsiibile. Ta nõudis tähtsajalisusest loobumist, et vang saaks ise muretseda endale privileegid vanglas ja vabaduse raske töö ja hea käitumisega. Kinnipeetavate positiivset arengut püüti esile kutsuda „margisüsteemiga“, mida jagati tubli töö ja käitumise eest ning vabanemiseks pidi vang oma töö ja käitumisega koguma teatud punktisumma. Vangistuse viimases faasis valmistati vangi vabanemiseks ette distsipliini pehmendamise ja tema vabaduste järkjärgulise lisamise teel⁶⁶.

Kahjuks progressiivsüsteemi arendamine jäi 1844. aastal soiku, peale Maconochie töölt eemaldamist. Walter Crofton võttis idee üle ning arendas seda aastatel 1854 kuni 1862 Iirimaa, millest ka selle süsteemi teine nimi - iiri süsteem (Irish system).

W. Croftoni vangistussüsteem oli kolmefaasiline- esimene oli karistusfaas ning teised rehabilitatsiooni faasid. See osutus süsteemiks, kus integreeriti nii kurjategijatele mõistetud karistus kui kinnipeetavate rehabilitatsioon. Kusjuures Crofton pidas selle süsteemi juures oluliseks ka ilmalikku ja religioosset haridust ning võttis vanglasse teenistusse litsentseeritud õpetajad ja korraldas nii katoliikliku kui protestantliku kaplaniteenistuse.

Esimese karistusfaasi veetsid nii mees- (8-9 kuud) ning naisvangid (4 kuud) üksikvangistuses, mille juurde kuulus ka piiratud toitumine. Selle karistusfaasi eesmärgiks oli kontrolli ja allumise saavutamine süüdimõistetute üle ning kurjategija hirmutamise kuritegevusest eemale. Üksikvangistus pidi karistusfaasi motiveerima ennast edaspidi kontrollima ning pikaajalise kohustusliku jõudeolekuga sooviti vangis tekitada soov (ihalus) produktiivse töö järele⁶⁷.

Peale edukat esimese karistusfaasi läbimist jõudis vang teise karistusfaasi, mis oli omakorda jagatud erinevateks astmeteks. Selles karistusfaasis töötati koos teiste vangidega ning liikumiseks paremale/kõrgemale astmele tuli vangil hea käitumise, töö ja õppimisega välja teenida teatud kogus marke. Kui vangid sooritasid mõne rikkumise, kaotasid nad privileege andvaid marke, neid määrati piiratud toitumisele või viidi lausa tagasi esimesse karistusfaasi.

Peale teise karistusfaasi edukat läbimist jõudsid vangid kolmandasse karistusfaasi, mida kutsuti vahetanglaks (*intermediate prisons*). Selles karistusfaasis toimus vangide individuaalsete vajaduste kindlaks tegemine (*individualization*) ning võeti suund avatud elukeskkonna poole – st, et kohati töötasid vangid järelevalveta ning võisid vahepeal olla vabad. Viimast aga ei peetud vajalikuks mitte üksnes kinnipeetavate enese-kontrolli testi ning vangide taaskohandamiseks ühiskonnaga, vaid ka ühiskonna hirmutunde vähendamiseks vanglast vabanenute ees.

Vang vabanes vanglast, kui oli läbinud edukalt ka kolmanda karistusfaasi, kuid ka siis jäi ta mitmeks kuuks kohaliku politsei järelevalve alla. Mõne rikkumise või uue kuriteo sooritamisel saadeti ta tagasi vanglasse⁶⁸.

Progressiivsüsteemi kasutuselevõtuga hakati kurjategijate kohtlemisel tähelepanu pöörama kinnipeetavate individuaalsetele omadustele ning võeti kasutusele:

- ▶ kinnipeetavate klassifitseerimine vastavalt nende käitumisele;
- ▶ vanglates läbiviidavad õppeprogrammid;
- ▶ vaba ühiskond kaasati kinnipeetavate rehabilitatsiooniprotsessi ning
- ▶ karistuspoliitikasse ja – praktikasse integreerus vangide tingimisi enne tähtaega vabastamine⁶⁹.

Norfolki saarel häid tagajärgi andnud süsteem võeti pea tarvitusele ka Inglismaa kodumaa üldvangistuses⁷⁰, kus pooldati esialgu pennsylvania süsteemi, kuid mõne aasta möödudes tõdeti taas selle halba mõju kinnipeetavate psüühikale ning 1857. aasta Penal Servitude Act-i alusel muudeti karistuse kandmine astmeliseks. Mille kohaselt iga uus vang läbis eelkõige range üksikvangistuse kambris, kus magada oli võimalik plankudest lavatsil, toitumine oli piiratud ning töötati isolatsioonis.

⁶⁶Laine, M. 1997. Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse. Eesti Riigikaitse Akadeemia. 128-129.

⁶⁷M. 2005. Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities. Irish (or Crofton)System. Wesleyan University. SAGE Publication. London. 482-483.

⁶⁸Laine, M. 1997. Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse. Eesti Riigikaitse Akadeemia. 129; M. 2005. Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities. Irish (or Crofton)System. Wesleyan University. SAGE Publication. London. 483.

⁶⁹M. 2005. Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities. Irish (or Crofton) System. Wesleyan University. SAGE Publication. London. 484.

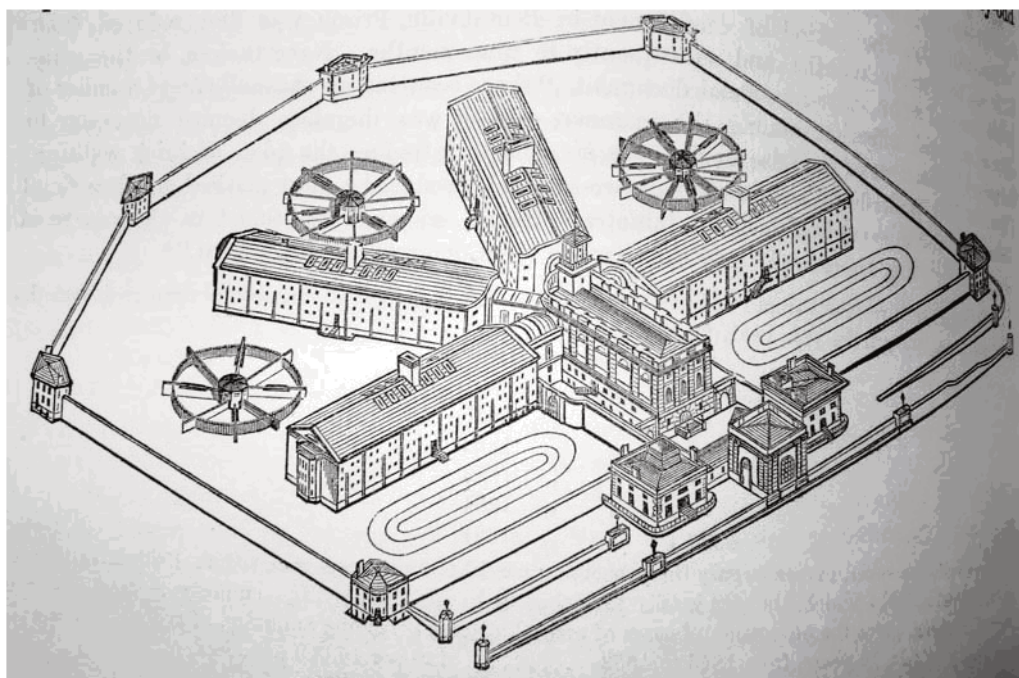
⁷⁰Ilm, U. 1994. Eesti Vabariigi vanglad 1918 – 1940. RAS Kommunaalprojekti trükikoda. 103.

Esialgu kestis üksikvangistuse periood 18 kuud, hiljem lühendati seda 12 ja 9 kuule ning lisandus ka jalutuskäik värskes õhus. Peale esimest perioodi pidid vangid töötama ühises tööruumis täielikus vaikus. Kui üksikvangistuse kohaldamine karistusena kaotati Inglismaal 1898. aastal siis prog-res-siivsüsteemi raames jäi algne vangistus üksikkambris püsima kuni 1960.aastani⁷¹.

Oluliseks Euroopa vanglate arhitektuuri eeskujuks kujunes aastatel 1840 – 1842 Londoni põhjaossa ehitatud **Pentonville vangla**, mis sarnanes oma nelja tiiva ja poolradiaalse põhiplaani poolest J. Havilandi poolt kavandatud Philadelphias asuvalle Eastern State Penitentiaryle.

Pentonville oli oma ajastu moodsaim vangla, sinna oli igasse kambrisse konstrueeritud tsentraalne küttesüsteem. Kamber, kuhu oli kavandatud nii töötamine kui magamine, oli varustatud gaasilambi, tualeti ja veekraaniga, magamisasemeks oli võrkkiiik ning töötamiseks tööpink (näiteks kangasteljed). Ukses oli valvuri jaoks piilumisauk ning igas kambris oli ka signaalmehhanism või kell, et vang saaks vajadusel valvuri enda juurde kutsuda. Kinnipeetavad võisid oma kambrist lahkuda vaid kooli, jalutuskäigule ja jumalateenistusele.

Üksikvangistuse tagamiseks oli vangla kabelisse paigaldatud 250 boksi, kust vangidel oli võimalik jälgida vaid jumalateenistust, üksteisega suhtlemine aga võimatu.

Joonis 14. Pentonville vangla, 1840-42, London. <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Pentonvilleiso19.jpg> (02.12.2008).

Jalutushoovides oli kinnipeetavate omavaheline kontakteerumine muudetud minimaalseks. Radiaalsete tiibade vahele oli ehitatud kolm ümmargust jalutushoovi, millest vaheseina abiga oli moodustatud üksikud boksid, kus vangid üksteisest eraldatuna jalutushoovi keskel asuva valvuri järelevalve all jalutasid. Hiljem lubati Pentonville vanglas kinnipeetavatel jalutada ka koos, vangla õuel ringiratast, kuid siis olid nad üksteise külge aheldatud ning anonüümsuse tagamiseks kandsid nad jalutuskäigu ajal silmaaukudega maske⁷².

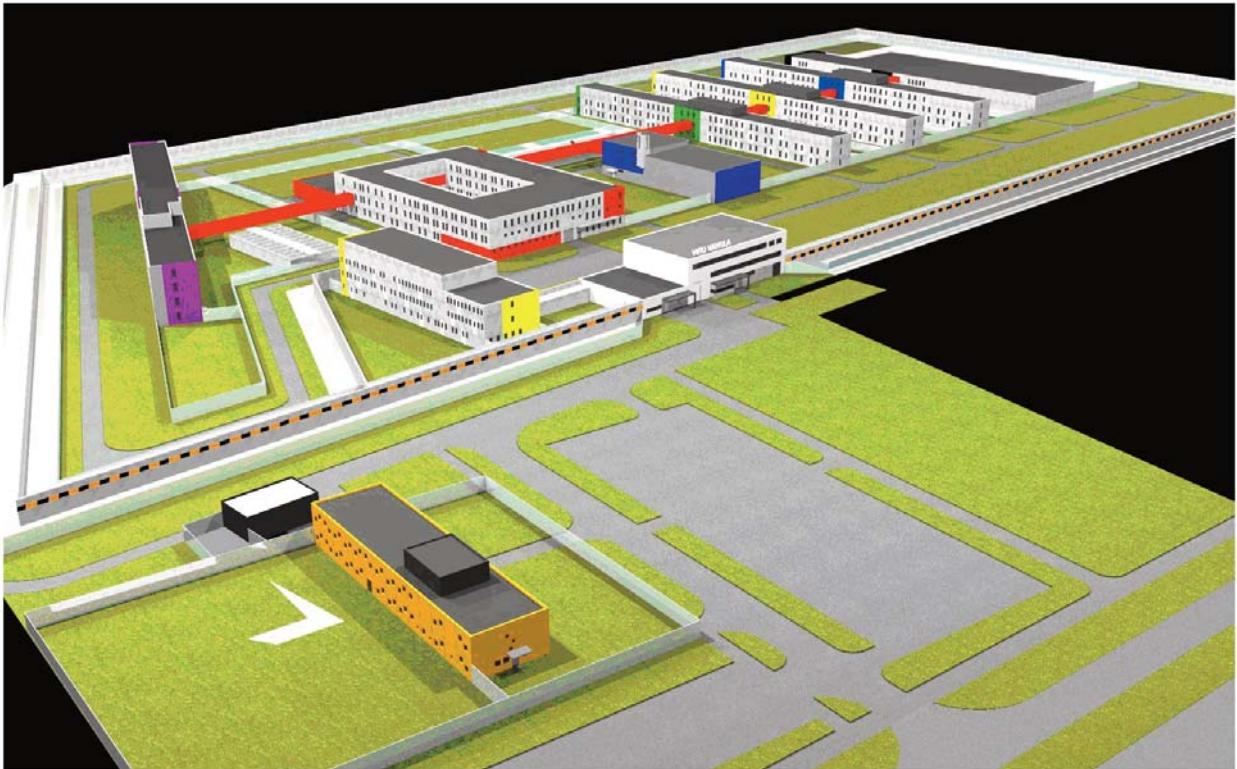
Thelephone-pole plan. 1874 – 1891 valmis Inglismaal arhitekt Edmund DuCane poolt kavandatud Wormwood Scrubs'i vangla, mis sarnanes küll kambriteehituse poolest Pentonville vanglale, kuid oma põhiplaani poolest oli uudne ning kujunes maailmas enamkasutatavaks alles XX sajandil.

⁷¹Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. Unversity of Illinois Press. Urbana and Chicago. 90.

⁷²Johnston, N. 2000. op. cit, 91—92.

Saades inspiratsiooni juba XVII - XVIII sajandil ehitatud sarnastest haiglatest, kujundas DuCane 1244 kohalise vangla, mille põhiplaan koosnes neljast paralleelsest kambriteblokidest, mis olid omavahel ühendatud vahekäikudega. Töökojad, kabel, haigla ja teised teenindusruumid ei olnud ehitatud kambritebloki juurde vaid asetsesid eemal, iseseisvate üksustena, kuhu oli võimalik kinnipeetavaid saata läbi kambriteblokke ühendavaid vahekäike.

Kahjuks ei andnud DuCane oma loomingule ise nime, mistõttu USA-s teatakse seda, kui *the telephone-pole plan* ning mis on kujunenud maailmas peale Teist maailmasõda üheks kasutatavamaks standardiks just suurema turvariskiga vanglates peale XIX sajandi lõppu, kui kinnipeetavatel tekkis suurem liikumisvabadus (kooli, tööle, jalutama). Sellist tüüpi vanglas on kinnipeetavate järelevalvet kergem teostada kui radiaalse põhiplaanil puhul⁷³ (vt joonis 15).

Joonis 15. Viru Vangla (Remsel 2006)

5.2. Venemaa

XVII ja XVIII sajandil olid Venemaa vanglate tingimused, nagu teistes Euroopa maadeski, brutaalsed ja inimväärikust alandavad. Vaatamata sellele, et peale pärisorjuse tühistamist, kehaliste karistuste asemel mõisteti süüalustele pagendus, arendati parandusmaju väga vaevaliselt. Pigem muutus Siberi kolooniate tähtsus üha suuremaks vastavalt maavarade (kivisöe, raua) avastamise ja puidu nõudmise kasvuga.

Kurjategijate kohtlemist iseloomustasid väga primitiivsed tingimused: enne raudteede väljaehitamist pidid vangid aheldatuna kõndima 7 - 8 tuhat kilomeetrit oma karistuspaika Siberisse. Kinnipeetavate majutamine teel või Siberi karistuskoloonias oli korraldatud barakkidesse (kerge puumaja), mis olid piiratud puidust teivasaiaiga. Vangide sanitaartingimused olid ekstreemsed - barakkides puudus igasugune küte, soojus tekkis vaid suure hulga inimeste ühte ruumi kokkukoondamisel. Baraki voodiks oli puidust lavats või kivist magamisase.

Esimesed suuremad vanglareformid algatas Venemaal Katariina II aastatel 1762 - 1796. Mille käigus kavandati karistusseadustiku muutmist.

⁷³Johnston, N. 2000. op. cit, 95 -97.

Vanglareformi käigus korraldati provintides ümber seni kehtiv vanglasüsteem, mille tulemusel hakati kurjategijate massist eraldi hoidma lapsi, naisi, vaeseid ja pisikurjategijaid. Tehti katseid eraldada süüaluseid ka karistusaja alusel, kuid kahjuks Katariina II lõpetas ise algatatud reformid, sest sattus vaimustusse ideedest, mida J. Howard levitas Sankt-Peterburgis. Paraku aga need ideed formuleerusid vaid paberil ning jäid ellu rakendamata.

Teine katse reformida vanglaid toimus tsaar Aleksander I valitsemise ajal. Peeti läbirääkimisi Londoni Vanglate Ühinguga ning Lääne- Euroopa ja Ameerika vanglareforme püüti rakendada ka Venemaal. 1821 ehitati uued vanglad Harkivisse (Harkov) Ukrainas ja Novgorodi ning Siberi kolooniates parandati vangide elamistingimusi. Arutluse all olid ka auburni ja pennsylvania süsteemi rakendamine, kuid sellest hoolimata olid sisseviidavad parandused Venemaa vanglasüsteemis minimaalsed.

Tsaar Nikolai I ajal saadeti Vene delegatsioon ka 1846. aastal Frankfurtis ja 1847. aastal Brüsselis toimuvale karistuskonverentsile, kus ka Venemaa tõi esile oma hiljutised muudatused karistusseadustikus, mille kohaselt lubati hakata vangistust kasutama ka rohkem karistusena, mitte vaid kohtueelse tõkendina. Tsaari heakskiidul töötati samal ajal välja ka mitmeid uusi vanglaplaneeringuid, mis enamasti olid riskikülikukujulised ning kus vabadusekaotust ei viidud täide üksikvangistusena vaid *congregate* (kogunemis/kuhjumis) süsteemi alusel. Tsaari pooldajaskond tegi 1847. aastal ka ettepaneku ehitada Sankt-Peterburgi kamber-tüüpi vangla Inglismaa Pentonville vangla eeskujul, kuid veidi muudetud režiimiga. Esitatud plaan jäi aga ellu rakendamata selle materiaalse kulukuse tõttu. Majanduslikel kaalutlustel jäi Venemaa endiselt praktiseerima koloonia-tüüpi vanglaid.

Alles Aleksander II valitsemise ajal vanglareformid elustusid. 1860. aastal tühistati pärisorjus ning seni karistusena kasutatav ihunuhtlus. Antud seadusemuudatus aga tekitas lahendamist vajava probleemi vangistuse korralduses. Venemaa püüdis Lääne- Euroopa ja Ameerika vanglareformidest õppida ning neid nüüd rakendada. Vahetati välja seniste vanglate personal ning püüti kasutusele võtta kambersüsteem.

Vanglareformide käigus toodi välja ka olemasolevad ebameeldivad tingimused vanglates. Näiteks kuni 1865. aastani valvasid vanglates vange invaliidistunud sõdurid, kohalike linnakodanike organisatsiooni liikmed ning mõnedes kohtades, mis olid täiesti sobimatud vanglana kasutamiseks, liinisoldatid. Selle tulemusel olid vanglad valvatavad praktiliselt vangide endi poolt. Korra saavutamiseks, mida taolistes tingimustes oleks väga raske saavutada, kasutas vanglate administratsioon ära vangide endi subkultuurilist kommunikatsiooni⁷⁴.

Samas ei suhtunud Venemaa vanglaametnikud just erilise poolehoiduga üksikkambritega vanglatesse ning seda tunnistati ka avalikult 1872. aastal Londonis toimunud vanglasüsteemialasel nõupidamisel, kus Venemaa üks suuremaid vanglareformaatoreid, krahv Vladimir Sollohub märkis, et pikaajaline vangikambri viibimine tigestab vangi ning muudab ta ülemusi põlgavaks vastaseks. Usuti, et vangi tahte nõrgendamine raskendab omakorda tema parandamist⁷⁵. Vahistamise ajal ja lühikeste karistuste puhul eelistati kasutada kambriisolatsiooni ning kogukondlikku süsteemi pika karistusega süüdimõistetute suhtes.

Peale 1879. aastat töötati välja uus kriminaalkoodeks, mille tulemusel karistusasutused jagunesid kolme kategooriasse.

- ▶ vangla lühikese karistusajaga süüdimõistetule;
- ▶ parandusmajad (*houses of correction*) nendele, kellele mõisteti kuni 6 aastat vangistust ja
- ▶ sunnitöö Siberis, paljude tõsiste kuritegude eest.

Koos 1879. aasta seadusemuudatustega arendati välja ka uus vanglate plaan, mis saadeti laiali provintssidesse koos detailsete nõuetega vangla uste, akende ja külastusruumide kohta. 1880. aastatel ehitati küll mõned piirkondlikud vanglad, kuid nendest vähestes olid kambrid, kus sai süüdimõistetu suhtes kohaldada üksikvangistust.

⁷⁴Johnston, N. 2000. *Forms of Constraint: A History of Prison Architecture*. Unversity of Illinois Press. Urbana and Chicago. 126-127.

⁷⁵Laine, M. 1997. *Sissejuhatatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse*. Eesti Riigikaitse Akadeemia. 128.

Üks suuremaid kamber-tüüpi ehitisi püstitati alles 1884- 1892, milleks osutus Sankt-Peterburgi keskvangla, mida kutsutakse Kresty (Krestõõ) vanglaks. Vangla oli 1200 kohaline ning oli planeeritud erinevat tüüpi kurjategijatele. Alumisel korrusel olid kontrollitavad magamiskambrid ning ülemisel korrusel praktiseeriti pennsylvania süsteemi, lisaehitises majutati võlgnikke ja haigeid. Vanglas oli kesk- küte ja elekter ning sellest kujunes eeskuju provintsi vanglate kavandamisel. 1890. aastatel töötati välja ka plaanid nii keskvangla, parandusmaja, vangla erinevat tüüpi kurjategijate hoidmiseks ja provintsi- vangla ehitamiseks. Umbes 100 kohalised vanglad olid tavaliselt mitteradiaalse põhiplaaniga, kuid sel- lest suuremad radiaalsed - kolme- või neljatiivalised. Uued vanglad ehitati ka Vilasse, Vladivostokki, Usurski ja Sheljabinskisse. Paraku aga majanduslikel kaalutlustel ei ehitatud suuri kamber-tüüpi vang- laid Venemaale kunagi. Jätakuvalt hoiti vange veinikeldrites, tehastes ning ladudes Lääne- Venemaal. Vanglatena kasutati ehitisi, mis tegelikult olid ehitatud haiglateks või sõjaväelisel otstarbel, kuhu oli korraldatud ühis- või kambertüüpi majutus⁷⁶.

Kuigi vanglate reformijad otsisid võimalusi kolooniasüsteemi tühistamiseks, kasutati Venemaal välja- saatmist karistusena läbi XIX sajandi⁷⁷. Jätakuvalt kasutati Siberi kolooniaid ning vange transporditi Sah- halini saarele, mis oli Venemaa koloonia alates 1869. aastast. Kambervangistust praktiliselt ei rakendatud, sest näiteks 1894. aastal oli Venemaal 92 000 vangi jaoks vaid 5800 kambrit (kõikide vanglate peale kokku)⁷⁸.

XX sajandi alguses toimusid Venemaal uued vanglareformid, mis teostati sedakorda bolševike poolt, kes 1918. aastal tühistasid kohtupidamise ja süüdimõistmise laste suhtes ning tõstsid kriminaalvastutuse iga 10-lt eluaastalt 17-le. 1920. aastatel eksperimenteeriti karistusreformidega just noorte kurjategijate suhtes (mis olid Euroopas juba XIX sajandil läbi viidud). Neile hakati andma kooli- ja kutseharidust, püüti arendada moraalseid väärtuseid, mille idee seisnes neist produktiivsete nõukogude kodanike kasvatamises.

Nõukogude paranduslike töö laagrite loomine toimus 1930. aastatel Siberis ja Aasias juba olemasole- vasse võrgustikku, kus karistussüsteem sobitati kokku nõukogude plaanimajandusega⁷⁹. Küüditamine koos sunnitööga jäi range karistusena kehtima ka XX sajandil, kuni Jossif Stalin kasutas seda ulatuslikult ning eriti brutaalselt⁸⁰.

6. KOKKUVÕTTEKS

1945. aastaks olid vangla peamisteks funktsioonideks:

- ▶ kurjategija karistamine toimepandud kuriteo eest
- ▶ tagada turvaline vahistamine ühiskonna seisukohalt ehk ühiskonna kaitse,
- ▶ karistusega kurjategijaid ümber kujundada või hirmutada ning
- ▶ kindlustada vanglas kinnipeetavatele tervislik seisund ja nende turvalisus.

Peale 1945. aastat on nende funktsioonide rõhuasetus oluliselt muutunud⁸¹. Püüdlused tegeleda ini- meste sotsiaalsete probleemidega mõjutasid ka kriminaalõiguse reforme ning väljendusid karmi režiimi asendamises kinnipeetavate rehabilitatsiooniga.

⁷⁶Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 128.

⁷⁷Morris, N. & Rothman, D. J. 1998. The Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Soci- ety. New York. Oxford. Oxford University Press. 191.

⁷⁸Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 126 – 128.

⁷⁹Morris, N. & Rothman, D. J. 1998. The Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Soci- ety. New York. Oxford. Oxford University Press. 192-194.

⁸⁰Morris, N. & Rothman, D. J. 1998. The Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Soci- ety. New York. Oxford. Oxford University Press. 191.

⁸¹Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 148.

Vanglas tõusid üha enam prioriteediks kinnipeetavate koolitamine (üld- ja kutseharidus), vaba aja sisustamine (sport ja huvitegevus) ning sotsiaalne teenindamine sotsiaaltöötajate, psühholoogide ning psühhiaatrite poolt. Karm režiim jäi aga humaanset kohtlemist toetavale funktsioonile.

Kõik see muutis ka vanglate arhitektuurilist vormi. Kui enne Teist maailmasõda ehitati kõik vanglad maksimaalselt kõrge turvalisuse astmega, mis väljendus väravates, trellides, vahitornides ning vanglat ümbritsevas piirdeaias, siis peale 1945. aastat hakati üha enam kasutama elektroonilisi valveseadmeid, mis nüüdseks on kujunenud standardseks lahenduseks.

Tekkis ka vajadus vanglate juurde luua võimalused õppimiseks, vaba aja ja spordiga tegelemiseks ning tööruumid kinnipeetavate rehabilitatsiooniga tegelevatele ametnikele.

USA- näitel on sellise uut tüüpi vangla rajamisel palju kasutatud *thelephone- pole* põhiplaani⁸². Sõjajärgset ajastut iseloomustab eelkõige kinnipeetavate suurem vabadus liikuda ning vangla, kui kinnipeetava elukeskkonna „pehmenemine“. Viimane ei väljendu pelgalt massiivsete ehitiste (paksude müüride ja minimaalse päikesevalguse) kasutamise lõpetamises vaid vangla sarnanemises tsiviilstruktuuridele. Hakati tähelepanu pöörama ka vangla interjööri värvilahendustele püüdes muuta selle nii normaalseks kui võimalik⁸³, sest usutakse, et hästi kujundatud ümbrus aitab luua positiivset atmosfääri⁸⁴.

Peale Teist maailmasõda võeti vanglates kasutusele ka vangide klassifitseerimissüsteem vastavalt nende turvalisuse riskile. Selle tulemusel hakati ehitama erineva turvalisuse astmega vanglaid: näiteks *minimum*, *medium* ja *maximum security* või kasutatakse ühes vanglaid erinevaid turvatsoone⁸⁵.

Kokkuvõtteks võib öelda, et tänapäeval sõltub vangla efektiivsus suuresti:

- ▶ hästi kvalifitseeritud ja treenitud personalist;
- ▶ kinnipeetavate klassifitseerimissüsteemist ning
- ▶ väljakujunenud töömeetoditest – millised on personali üldsuunad kinnipeetavate massi haldamisel ja nendega tegelemisel.

Märkimata ei või jätta, et hästi kavandatud vanglaarhitektuur vaid toetab neid, kes seal töötavad, kuid meeles tuleb pidada, et vanglas võib ikka tekkida tõsiseid olukordi ning kõrgeim prioriteet peab olema nii kinnipeetavate kui personali turvalisus⁸⁶.

⁸²Johnston, N. 2000. op. cit. 158.

⁸³Johnston, N. 2000. op. cit. 160.

⁸⁴Fairweather, L. & McConville, S. 2000. Prison Architecture: Policy, Design and Experience. Architectural Press. 31 – 33.

⁸⁵Johnston, N. 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 148.

⁸⁶Fairweather, L. & McConville, S. 2000. Prison Architecture: Policy, Design and Experience. Architectural Press. 87 - 88.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Bosworth, M.** 2005. Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities. Wesleyan University. SAGE Publication. London.
- Fairweather, L. & McConville, S.** 2000. Prison Architecture: Policy, Design and Experience. Architectural Press.
- Ilm, U.** 1994. Eesti Vabariigi vanglad 1918 – 1940. RAS Kommunaalprojekti trükikoda. 103.
- Johnston, N.** 2000. Forms of Constraint: A History of Prison Architecture. University of Illinois Press. Urbana and Chicago.
- Laine, M.** 1997. Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse. Eesti Riigikaitse Akadeemia. 128.
- Lendvay, I.** 1977. The Correctional Institution.
- Morris, N. & Rothman, D. J.** 1998. The Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Society. New York. Oxford. Oxford University Press.
- Sootak, J & Pikamäe, P.** 2001. Kriminaaltäitevõigus. Ilo. Vangistusseadus. RT I 2000,58, 376. § 8 lg 1.
- Remsel, E.** 2006. Viru Vangla presentatsioon.

Internetiallikad

- http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Bastille_-_Project_Gutenberg_eText_16962.jpg (01.12.2008)
- http://www.english-heritage.org.uk/upload/pdf/mount_grace_priory.pdf (02.12.2008)
- http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Eastern_State_Penitentiary_aerial_crop.jpg (02.12.2008)
- http://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/0/00/State_Prison%2C_at_Sing_Sing%2C_New_York.jpg (02.12.2008)
- http://en.wikipedia.org/wiki/Auburn_system 22.10.2008
- http://www.associatedcontent.com/article/99472/four_main_styles_of_prison_or_institution.html?cat=17 (02.12.2008)
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Pentonvilleiso19.jpg> (02.12.2008)